DE ECONOMISCHE OORZAKEN VAN DEN JAVA- OORLOG VAN 1825—30.

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

De Java-oorlog van 1825—30, door P. J. F. Louw, kapitein der Infanterie bij het Ned. O. I. leger. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, met medewerking van de Nederlandsch-Indische Regeering. Eerste deel. Batavia, Landsdrukkerij 1894. 's Hage, M. Nijhoff.

Op bl. 537 van mijn artikel, houdende de correspondentie van den Gouv.-Gen. Van der Capellen over Dipanegara's opstand, vestigde ik er de aandacht op, dat het 2^e, 3^e en 5^e hoofdstuk van Louws werk handelen over „De vermindering van het gebied en het gezag der vorsten een der oorzaken tot het ontbranden van den Java-oorlog”, over „De verpachting der tolpoorten in hare werking en gevolgen” en over „De landverhuurquaestie”.

In deze drie hoofdstukken vindt men de economische oorzaken van den Java-oorlog met critische scherpzinnigheid uiteengezet; nochtans kan ik wellicht door eenige nadere toelichting den arbeid van den zorgvuldigen geschiedschrijver op enkele punten aanvullen. Zoo vindt men o. a. daarin, naar het mij voorkomt, niet geheel afdoende in het licht gesteld, waarom het brandpunt van den opstand steeds Jogja is geweest en Solo ook niet in vlam werd gezet. Zeker, men had ginds een Dipanegara, een minderjarig vorst en den zeer onbeduidenden onafhankelijken Pakoe alam; hier een zelf regeerenden Soesoehoenan en een meer beteekenenden onafhankelijken Mangkoenegara. Doch daar tegenover staat, dat Solo steeds wrok voedde over de verkleining van het rijk ten bate van Jogja; dat de intrekking van de Landverhuring veel meer trof de Solosche dan de Jogjasche grooten; dat men ook te Solo had een teleurgestelden kroonpretendent, die zóó na aan den troon stond, dat hij ten slotte nog keizer is geworden! En de tolpoorten. Zij werkten zeker niet fataler in Jogja dan in

6^e Volgr. III.

Solo; en wat bovendien wel nader in het licht mocht gesteld worden: hoe werden nu die tollén in eens zoo'n bezwaar, terwijl zij zoo oud waren, zou men kunnen zeggen, als het Mataramsche rijk zelf, terwijl de vorsten de belastingheffing reeds sinds lang uit de handen hadden gegeven, terwijl Chineezén reeds van ouds de heffers waren. Ook in andere opzichten zijn er nog gezichtspunten, waarvan de aanwijzing eene mij welkome gelegenheid openen om Louws arbeid aan te vullen; steeds zullen wij daarbij zien, dat, vergeleken met Jogja, aan Solo òf gelijke, òf meer aanleiding tot ontevredenheid werd gegeven.

Voor de vermelding der bronnen houd ik mij aan de letters, waarop ik in mijn voorgaand opstel bl. 536—537 in de Bijdragen van 1896, 4^e afl., met verwijzing naar mijn artikel over Dipanegara, de aandacht vestigde. Het opstel over Van der Capellens correspondentie, noem ik met de letters BC. Tevens maak ik van deze gelegenheid gebruik beide verhandelingen evenzeer nog aan te vullen en wel met de hieronder volgende opmerkingen.

1^o Onder de zeer gewaardeerde welwillende beoordeelingen, die mij over het Dipanegara-opstel in zoo ruime mate zijn geworden, behoort eene beschouwing van den heer S. Kalf in het Bataviaasch dagblad *De Java-Bode* van 29 Augustus 1896, N^o 201. Ik breng dit in herinnering omdat zij mij aanleiding geeft, een paar opvattingen over Dipanegara's verleden nader toe te lichten.

De heer Kalf merkt aan, dat Gerlach den Javaanschen held een bedrieger noemt; ik had er echter reeds op gewezen (bl. 417), dat, gelijk E. De Waal aantekende, voor zulk eene beschuldiging niet den minsten grond bestond. — De beschuldiging van overlegde wreedheid trachtte ik mede bereids te weerleggen (bl. 413—414); doch ik kan er nog bijvoegen, dat de groote achting en eerbied, die onze officieren en zoo vele anderen Dipanegara betuigd hebben, m. i. voldoende bewijzen, dat aan Dipanegara's verijnde wreedheid door hen, die in de eerste plaats er een oordeel over konden vellen, geen geloof werd geslagen. — Dan gewaagt de criticus nog van den onverwachten dood van sultan Djarot in 1822 (ten onrechte wordt gesproken van sultan Radja), waarin Dipanegara de hand zou gehad hebben. Op blz. 357 maakte ik er melding van, dat er sterke vermoedens van vergiftiging bestonden, doch noemde geen namen, omdat verscheidene prinsén, o. a. ook Mangkoeboemi werden aangewezen, zonder echter eenig redelijk bewijs van schuld. Men vergete niet, dat zulke

militante en sterk sprekende karakters als Dipanegara nooit falen vinnige vijanden te hebben, voor wie soms de kwaadsprekendheid het eenige wapen is om verre boven hen verhevenen te treffen. Ik wensch ten deze een onbetwistbaar groote figuur uit onze eigen vaderlandsche geschiedenis in herinnering te brengen, nl. prins Willem I, om het feit te kunnen aanteekenen, dat deze, onder velerlei toegekende gemeenheden, beschuldigd is geworden van zijne gemalin Anna Van Buren niet alleen wreed behandeld, maar zelfs haar dood door geweldpleging verhaast te hebben! De historische critiek is, dunkt mij, volkomen in haar recht, dergelijke aantijgingen, die door geen stellig bewijs worden gestaafd, ter zijde te leggen; en wat den plotselingen dood van sultan Djarot betreft, een ieder in Indië weet, hoe spoedig men daar in vergiftiging de oorzaak van onverwachte sterfgevallen meent te moeten zoeken. De schrijvers, die ik raadpleegde, laten zich over deze quaestie veel te onbepaald uit, om op goeden grond den Javaanschen held voor een lagen moordenaar te mogen houden; een bron, die ik tot dusver niet noemde, omdat zij mij niet van voldoende belang voorkwam, nl. J. A. Wilkens in zijn „Overzicht der geschiedenis van Java, grootendeels uit oorspronkelijke inlandsche bronnen geput” (Tijdschrift voor N. I., 1849 dl. II), zegt ook op bl. 225 over den plotselingen dood van den Sultan: „Gelijk sommigen wilden, zou Dipanegara hem een drankje bezorgd hebben; anderen beweerden weder, dat pangeran Mangkoeboemi.... er de eer van had ¹⁾); doch de zwaarlijvigheid van den Sultan deed evenwel vermoeden, dat hij aan een aanval van beroerte overleden was.”

2° Op bl. 316 en 410 D P deelde ik mede, dat Dipanegara te Makasser overleed. Onder de correctie ontvang ik het tijdschrift *Eigen Haard*, 5 September 1896, N° 36. Daarin handelt de kapitein der genie van het O. I. leger M. C. Van Rouveroy van Nieuwwaal over „Makasser en Omstreken”, welk artikel is verrijkt met illustratiën van door den Schrijver genomen fotografieën. Op blz. 603 ziet men dientengevolge eene afbeelding van het graf van den Javaanschen held. Het ligt bijna onzichtbaar in een der kampongs en met de graven zijner echtgenooten, zoomede van kinderen en familie-leden binnen eene ommuurde ruimte. Een familielid van den gevallen vorst bewaakt de grafplaats en heeft

¹⁾ Ook noemt men niet overal een drankje, doch vergiftigde spijzen!

belangeloos de zorg voor het onderhoud der plaats op zich genomen, doch veel kan hij er niet aan doen en zoo ziet de plaats er vrij verwaarloosd uit. „Wij gelooven dan ook” — meent de Schrijver (bl. 604) — „dat het eene zeer gewaardeerde daad van piëteit zoude zijn, wanneer het gouvernement jaarlijks een klein bedrag voor het onderhoud toestond, en meenen dat de man, die door zijn energiek optreden toonde een onzer waardige tegenstanders te zijn, wel aanspraak heeft op zoodanig bewijs van waardeering van de zijde van zijn overwinnaar. Een dapper volk behoort ook in zijne vijanden, zelfs na hunnen dood, mannenmoed te eeren.”

3^o Op bl. 561 noot 3, van het artikel BC deed ik de vraag of er eenig familieverband bestond tusschen den schilder raden Saleh en den naamgenoot, die met diens vader, den oud-regent van Semarang, bij het uitbreken van den opstand gevangelijk is weggevoerd. De heer Kielstra had de groote vriendelijkheid mij hieromtrent in te lichten. Uit het Tijdschrift voor N. I. 1846 dl. I bl. 277 en 1851 dl. II bl. 274; verder uit de „Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche schilders” van J. Immerzeel (1841) met de voorzetting van Kramm (1861), voce Saleh, blijkt inderdaad dat die oud-regent een oom, en dus diens zoon een neef van den schilder was. Hij schijnt daar bij zijn oom te hebben gewoond, doch tijdens het uitbreken van den opstand was hij reeds te Batavia, waar hij van een gouvernementsbezoldiging leefde en zijne opleiding tot schilder kreeg. — In het Tijdschrift voor N. I. 1851 dl. II bl. 274 is een portret van hem opgenomen.

4^o Op bl. 538 van mijn artikel BC maakte ik gewag van een briefje van majoor De Bast: „met de Indische drie spoedkruisjes” op het adres. Een Indisch officier, voor wiens waardeerend schrijven ik hierbij tevens mijn bijzonderen dank betuig, merkt mij op, dat die kruisjes niet specifiek Indisch of Hollandsch zijn. In de Duitsche „Felddienst Ordnung” vindt men eene bepaling voor de toepassing van „keine Eile (+), Eile (++)”, oder grosze Eile (+++)”. Minder algemeen is, gelooft de geachte briefschrijver, de beteekenis, welke het op een stuk voorkomend woord spoed volgens de bepalingen op de Indische militaire correspondentie heeft. Men heeft dan met een gewichtig stuk te doen.

5^o Het had mijne aandacht getrokken, dat aan het verzoek van Dipanegara om hem op zijne reis naar Menado iemand mede te geven, die Javaansch verstond, werd voldaan door voor zijn begeleider aan te wijzen den adjudant van den Gouv.-Gen. Van

den Bosch, luitenant Knoerle. Ik vind nu echter een particulieren brief dd. 30 September 1828 van Nicolaas Engelhard aan Elout — over die particuliere correspondentie nader op bl. 22 —, waarin Knoerles kennis van het Javaansch uitdrukkelijk onder de aandacht wordt gebracht.

De luitenant was oorspronkelijk voor de rechtsgeleerdheid bestemd, maar hij moest in den militairen dienst overgaan, wegens „noodlottige omstandigheden, waarin hij als rechtsgeleerde, uit dankbaarheid voor zijn weldoener in zijn geboorteland, is geraakt” en welke overgang hem, naar Engelhard meende, eer aandeed en hem „recommandabel” maakte „bij ieder weldenkend menschen-vriend”. Ziek geworden door de expeditiën tegen Dipanegara, was hij met verlof naar Nederland moeten gaan en nu riep Engelhard de tusschenkomst van Elout, destijds minister van Marine en Koloniën in, om hem bij terugkomst eene rechterlijke betrekking te doen erlangen. „De luitenant Knoerle” — luidt o. a. de aanbeveling — „heeft den tijd, dat hij op Java is, en voor zichzelf heeft gehad, zich ten nutte gemaakt. Hij heeft zich hoofdzakelijk bekend gemaakt met den aard, de taal, zeden en gewoonten van den Javaan.” En verder ten einde hem aan te bevelen voor eene rechterlijke betrekking: „De deplorabele toestand van de beide Hoven van Justitie vordert eene buitengewone voorziening. Uwe Excellentie kan zich niet voorstellen, hoeveel overleg en moeite het aan Z. E. den Commissaris-Generaal geeft, in het voorzien van de Justitie-hoven met personen, voor het lidmaatschap berekend, die de vereischte kunde daartoe hebben. Trouwens over geheel Java is gebrek aan ambtenaren, die lust hebben tot werken en geschikt zijn om met den Inlander om te gaan; zelfs met de lantaarn van Diogenes in de hand, zijn de Gouverneurs van de Buitenetablissementen en Residenten van de Kantoren, ter vervulling van de vacante posten, met moeite bijeen te brengen. Mocht het aldus in de wijsheid van Uwe Excellentie opkomen den Heer Knoerle gunstig te zijn en hem op zijne plaats terug te brengen, hierdoor zoude aan Java een ambtenaar worden geschonken, die bij zijne rechterlijke capaciteiten ook bezit kundigheden, die in Europa niet kunnen worden verkregen, en nochtans op Java onmisbare vereischten zijn, gepaard met onberispelijk gedrag. De weldaad, die Uwe Excellentie hiermede aan den Heer Knoerle en de Kolonie bewijst, zal in een dankbaar geheugen bij hem, bij mij en andere weldenkenden op Java levenslang bewaard worden.”

Knoerle heeft inderdaad in zijn rapport over de reis naar Menado getoond geen alledaagsch persoon geweest te zijn, doch dat zijn overgang, althans bij het Binnenlandsch Bestuur, niet als eene weldaad mag beschouwd worden aan de Kolonie bewezen teekende ik bl. 343—344 DP aan.

En eindelijk:

6° In den brief van den Bataviaschen schutter bl. 558—559 BC wordt medegedeeld, dat deze op schildwacht moest staan te Kanton Baree. Hiermee zal wel bedoeld zijn Kantor baroe, het Nieuwe bureau, waarvan men in Mijers Levensschets van J. C. Baud op bl. 74 leest: „Een huis op Molenvliet, toen bekend onder den naam van Kantor Baroe (nieuw bureau of kantoor), hetwelk bij het verlaten van het oude kasteel van Batavia door Daendels was ingekocht om te dienen voor de vergaderingen en bureaux der Hooge Regeering, van de Algemeene Rekenkamer en van den Algemeenen ontvanger en betaalmeeester.”

I.

*De vermindering van het aanzien der Vorsten van Solo en Jogja:
in hoever een der oorzaken van Dipanegara's opstand.*

Toen de te Jogja uitgebroken opstand de hulp van het moederland aan troepen en geld vorderde, verzocht koning Willem I, naar aanleiding van beschouwingen in onze dagbladen, den minister Elout om inlichting, in hoever wij eigenlijk tot die bemoeiing wel verplicht waren. ¹⁾ Immers Jogja was een onafhankelijk sultanaat en braken daar of in Solo onlusten uit, dan lag het eenigszins

¹⁾ Elout was dd. 1 April 1824 als Minister van Koloniale Nijverheid en Koloniën opgetreden (BC 539); dit departement werd een jaar later hervormd in een voor Marine en Koloniën, met directeuren voor ieder dezer onderdeelen; terwijl bij hetzelfde Kon. besl. van 5 April 1825 Nationale Nijverheid bij Binnenlandsche Zaken werd gevoegd. Dit laatste in antwoord van Louws aanteekening op blz. 70 noot (3): „Waar Nat. Nijverheid toen bleef, is ons onbekend.” — Men zie b. v. de noten 8 en 9, bl. 632, der Letterkundige Aanteekeningen betreffende de Geschiedenis van het Nederlandsche Staatsleven en Staatsrecht van J. De Bosch Kemper (1871).

in de reden, dat de Inlandsche besturen dier vorstendommen zelve voor de herstelling der rust zorgden. Hieraan heeft men te danken een ministerieel rapport dd. 10 Januari 1827, hetwelk gepubliceerd is in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 1864, II deel bl. 34, waarin kortelijk een geschiedkundig overzicht wordt gegeven van de betrekkingen die, gedurende de laatste helft der vorige eeuw, tusschen de vorsten van Java en de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie hadden bestaan. Het stuk is uit de welversneden pen van den Directeur voor de Koloniën J. C. Baud. Ook de heer Louw geeft een dergelijk overzicht, doch ontleend aan een mede door genoemd Tijdschrift gepubliceerde verhandeling van F. G. Valck (bl. 3 noot (1)). In beide stukken wordt o. a. het ontstaan van het Jogjasche rijk uiteengezet en medegedeeld, dat het door Daendels ingevoerd hofceremonieel een einde maakte aan de overheerschende positie, die tot dusver de vorsten tegenover de vertegenwoordigers van ons Gouvernement innamen. Deze en andere hervormingen, als op het gebied van strafrecht, ontstonden de vorsten en diensgevolge heeft men Daendels' ingrijpende maatregelen wel eens als onvoorzichtig afgekeurd; doch Van Sevenhoven is het met deze afkeuring blijkens zijne op bl. 294 DP sub 23 vermelde „Nadere toelichting” van 4 December 1826 volstrekt niet eens geweest; ik vestig daarop te eerder de aandacht, wijl de aanhaling bij Louw, bl. 9, uit eene memorie van Van Sevenhoven dd. 25 Maart 1826 allicht doet vermoeden, dat deze deskundige eene tegenovergestelde meening was toegedaan; hoe gunstig hij trouwens over de maatregelen van Daendels en van de Engelschen ten deze dacht, blijkt ook uit de woorden van zijn brief dd. 8 Juli 1814 door mij op bl. 535 BC aangehaald. In de toelichting van 4 December 1826 blijft hij aan dat gunstig oordeel getrouw. Hij noemt de genomen maatregelen „zeer doelmatig”, en oordeelt in het bijzonder dat de verandering van het hofceremonieel geene billijke reden tot ontevredenheid kon zijn. Eene Compagnie van handelaren, betoogde hij, kon wellicht de afgeschafte gebruiken toelaten, doch toen Nederland een koninkrijk was geworden, mocht zulk een hoogst vernederend ceremonieel niet blijven bestaan. Van Sevenhoven zag ook niet in, waarom de vorsten zich door die verandering vernederd konden gevoelen; zij werden toch steeds zeer fatsoenlijk en inderdaad met groote onderscheiding behandeld; en ook aannemende, dat de vorsten aan die uiterlijke eerbewijzen zeer veel hechtten, zoo moest men toch niet vergeten, dat de onderdanen daaruit hun macht en den

invloed, dien zij op ons hadden, afleidden, terwijl zij daarvan steeds ten koste hunner onderdanen misbruik maakten. Mocht nu ook de persoon van den vorst onvergenoegd zijn geweest, zeker was dit niet het geval met de prinsen, noch met de onderdanen, die hunne vorsten niet beminden, en niet eens trouw waren.

Evenals bij Elout, vindt men bij Louw, herinnerd dat de vorsten, én onder Daendels, én onder het Engelsch bestuur eene aanzienlijke vermindering van inkomsten ondergingen, waardoor de armoede onder de prinsen en grooten aanzienlijker werd en dit weder tot ontevredenheid moest aanleiding geven. Blijkens bl. 10—11 van Louws werk heeft hierop tevens speciaal Van Lawick gewezen. Van Sevenhoven waarschuwt er echter tegen, dat men ook aan dit punt niet te veel waarde moet hechten. Jogja namelijk was een land van groote hulpmiddelen, zoodat Daendels zich 196.000 Sp. matten kon laten uitbetalen, hetgeen niet belette, dat de Engelschen nog vele kostbaarheden in den Kraton vonden en één millioen Sp. matten goeden prijs verklaarden; noch dat sedert 1755 op kosten van den Sultan een fort te Jogja gebouwd werd, dat hij in de helft der kosten van het fort te Klatten kon deelen, dat men een kostbaren Kraton zag verrijzen en bovendien 16 á 18 buitenverblijven met steenen behuizingen.

Men moest evenmin, meende Van Sevenhoven, uit de bedragen der inkomsten, die wij van de afgestane regalen trokken, opmaken dat de vorsten tot die bedragen armer waren geworden; want dank onze ordelijke en stelselmatige administratie trokken wij er veel meer voordeel uit, dan zij er ooit van hadden genoten. De vermindering van inkomsten had evenmin zonder overgangsmaatregel plaats gevonden. De Engelschen toch hadden bepaald, dat zij gedurende 6 maanden aan hen de inkomsten zouden uitkeeren, die door den afstand verlies hadden geleden en niet verkozen onder het Gouvernement in de afgestane gewesten te blijven; ook de Sultan had aangenomen te voorzien in de behoeften van hen, die aldus verliezen ondergingen, waartoe hij een gedeelte zijner eigen gronden afstond. Zoo schikten zich van lieverlede de zaken, te meer wijl het den Sultan ten troost strekte, dat het Gouvernement hem jaarlijks zou uitkeeren 100.000 Sp. matten. Maar de Sultans — ontaarde vorsten als zij waren — gebruikten hunne middelen niet ten bate van grooten en onderdanen; zij verkwistten het aan allerlei zaken van weelde; en zoo vorst, zoo dienaar. De grooten waren voorzeker meerendeel arm, niet zoozeer

echter ten gevolge van de vermindering van grondgebied, enz., doch ten gevolge van hunne eigene grenzenloos lichtzinnige levenswijze. Eindelijk kon in geen geval de afstand van grondgebied aan Dipanegara rechtmatig ongenoegen hebben gegeven, want hij was juist de middelaar geweest, die ten behoeve zijns vaders bij de Engelschen tegen zijn grootvader was opgetreden en alzoo tot dien afstand had medegewerkt (verg. DP 322—324).

De regeling in 1822 over de voogdij van Sultan Menol (DP 310 noot (1)), waarbij het rijkszegel gedurende 's Vorsten minderjarigheid in handen van den Resident verbleef, was uitgegaan van resident De Salis (DP 294). Deze regeling had de bekende ongelukkige gevolgen, zoodat het niet te verwonderen is, dat men haar heeft afgekeurd. Van Sevenhoven drukt zich er in zijn bl. 293 DP sub 22 vermeld „Kort overzicht” gematigd over uit, waar hij schrijft: „Het oogmerk van deze bepalingen was zeer goed; dan de onberekenbaarheid van eenige personen, die voornaam rollen in dezen geheel nieuwen politieken stand van zaken te vervullen hadden, mitsgaders hunne geheel vreemde verhouding en groote oneenigheden tusschen dezelve, brachten de zaken in verwarring; het oppergezag was als het ware de bodem ingeslagen, en kon weinig invloed meer uitoefenen. In den Kraton, waarvan het bestier overgelaten was aan de Ratoe Ageng, grootmoeder van den jongen Sultan, ging het decorum verloren, terwijl de prins en beambten ook al gebruik maakten van de verlamming van het gezag, hetwelk alles zeer nadeelige gevolgen had voor de bevolking, die reeds onderscheiden malen den last ondervonden had van de zoo spoedig op elkander wisselende troonsopvolging en sterfgevallen der vorsten, bij alle welke gelegenheden kostbare feesten gegeven werden, waartoe zij moest bijdragen.”

Generaal De Kock keurt in zijn bl. 294 DP sub 24^o vermeld schrijven van 20 Mei 1826 het regentschap niet goed, doordien de bepalingen tot misnoegdheid aanleiding konden geven: „omdat die bepalingen de strekking hadden om ons een meer direct deel in het bestuur te doen nemen en ons in de Jogjasche aangelegenheden in te dringen (DP 303), hetgeen den naijver moest opwekken.” — Geene autoriteit heeft zich echter zóó scherp tegen de regeling uitgelaten als Du Bus, die zoo gaarne alles beter dan zijn voorganger toonde te weten. Nooit — oordeelt hij (DB) — had men onstaatkundiger, onbillijker en meer tegen den geest der contracten kunnen handelen. Reeds sedert geruimen tijd was de Regeering

met de quaestie der Landverhuring bezig en liepen er, te recht of te onrecht, een aantal geruchten omtrent de bedoelingen der Regeering betrekkelijk de inbezittingen van nieuwe landstreken, den vorsten behorende. Bij de hoven bestond hierover groote bezorgdheid en men zag, gelijk vanzelf spreekt, elken nieuwen maatregel van het Gouvernement met angst en kommer te gemoet. Op het oogenblik dus, dat alle gemoederen verontrust waren; op het oogenblik, dat de staatkunde medebracht om kwade vermoedens te verdrijven en het vertrouwen in 's Gouvernements handelingen te verhoogen; op datzelfde oogenblik wordt een besluit genomen, waarbij de heiligste rechten en gewoonten van de Javasche rijken worden geschonden en vernietigd, en waarbij aan beide hoven hun aanstaande val en vernietiging onder 's Gouvernements invloed verkondigd wordt. „Of” — vervolgt de Landvoogd — „zeggen wij te veel, wanneer wij beweren, dat het Gouvernement met het vorstelijk gezag en den vorstelijken rang voor het oog van het Javaansche volk den spot gedreven en de waardigheid van den kroon gehoond heeft, door een rijksbestierder van geringe afkomst het beheer der landszaken op te dragen (DP 362), door een persoon van vorstelijken bloede voorbij te gaan (DP 355) en door twee prinsen als voogden van den minderjarigen sultan, buiten alle bemoeiing met de teederste belangen van het rijk en uit dien hoofde met dien van hun pupil te stellen?”

Doch zoo de vervulling van het Sultanaat tot ontevredenheid moest aanleiding geven, de benoeming tot Soesoehoenan te Solo kon evenzeer een bron van ontevredenheid zijn (DP 303). Ter loops teeken ik aan, dat dit reeds eenigszins het geval in 1820 was, toen Pakoeboewam V, bijgenaamd Soegih, den troon beklom, als oudste zoon van den overleden soenan Bagoes; de nieuw benoemde toch had reeds als kroonprins de openbare meening en zelfs zijn vader tegen zich, zoodat men het liever zou gezien hebben, dat een jongere broeder ten troon ware verheven. Het Gouvernement ontving echter nooit enig bepaald voorstel om in de troonsopvolging verandering te brengen, zoodat het van de tegen Soegih bestaande partij geene kennis droeg; ook viel er op zichzelf genomen niets tegen te zeggen. Maar in 1823 overleed soenan Soegih zonder kinderen na te laten uit vorstelijke gemalinnen verwekt. Er zou daarom zeer veel voor te zeggen zijn geweest om alsnog dien jongeren broeder des overledenen, geboren uit een volbloed-vorstelijken echt, vriend van de Europeanen, gezien bij het volk en bij vele grooten,

voor den troon aan te wijzen. Een hoofdbezwaar tegen Dipanegara's verheffing op den Jogjaschen troon was steeds geweest zijne herkomst uit een halfbloed-vorstelijk huwelijk van sultan Radja, ofschoon hij diens oudste zoon was (DP 299); hier in Solo daarentegen verhief men zulk een vorstenzoon van mindere geboorte tot soenan als Pakoeboemana VI, bijgenaamd Saperdan. Wjl er geene andere kinderen van den overleden Soenan waren, kon dit wel; doch het had ook zeer wel anders gekund; en nu men den gezienen broeder des overledenen als vriend der Europeanen had leeren kennen, scheen het inderdaad vreemd, dat men de keuze liet vallen op iemand, voor wien zoo weinig viel te zeggen als voor Saperdan en die tot zijne keizerlijke betrekking volstrekt niet voorbereid was. Het volk toch kende hem niet anders dan als de kwispedoordrager van den Rijksbestierder; de formaliteit, noodig om de verheffing van een kind uit halfbloed-vorstelijken echt tot soenan in de oogen der Javanen te wettigen, namelijk hem eerst tot kroonprins te benoemen, was achterwege gebleven door het plotseling afsterven van den vader. De Regeering zelve wist niet eens of hij wel meerderjarig was, gelijk blijkt uit de resolutie van 9 September 1823 N° 45, welke deze aangelegenheid behandelde en ingevolge waarvan de voorbijgeane broeder des overledenen, bij wijze van pleister op de wonde, tot majoor werd bevorderd. Als reden voor de benoeming is opgegeven geworden de uitgedrukte wensch des overleden Soenans, doch die wensch was nooit rechtstreeks aan het Gouvernement geopenbaard geworden. De Resident ontving er eerst kennis van bij monde van Saperdans bloedverwant, prins Boeminotto (BC 547) en van den Rijksbestierder op een oogenblik toen de Soenan reeds te zwak was om daarover door den Resident te worden onderhouden. De resident Van Sevenhoven heeft van den onwaardigen vorst, die, zonder ooit den titel van Pangeran te hebben gedragen, zich plotseling tot despoot zag verheven, zeer weinig genoeg beleefd. Bij de Javanen stond hij in geringe achting; zijne geestvermogens waren bekrompen; zijne geaardheid was slecht en hij werd geheel geleid door dezelfde grooten, die de bewerkers zijner verheffing waren geweest; dus vooreerst door den Rijksbestierder, denzelfden die zijn ontslag dreigde te nemen, toen de Resident er aan dacht den Soenan wegens verstandhouding met de muitelingen te schorsen (L 275 noot (1)), en waarvan men openlijk in die moeilijke dagen getuigde, dat hijzelf in verstandhouding met Dipanegara stond; ten andere door pangeran Boeminotto, waaromtrent De Salis in

zijn Pro Memoria (Sa) getuigde: „Geslepen van aard, trots, geldzuchtig, doch in uiterlijk aanvallig, waardoor hij zoo vele personen voor zich inneemt, heeft hij steeds een warm aandeel genomen aan alle gebeurtenissen en troebelen aan het hof en wel speciaal heeft hij zijn valsch karakter doen kennen door de instigateur te zijn geweest tegen het Gouvernement en tegen het hof van Jogja, doch te gelijk de correspondent geweest tusschen de beide hoven in 1812, welke, zooals reeds is aangehaald, ten doel had, om bij reüsite des tegenstands van den Sultan, de Engelsche macht te helpen vernietigen; en het is, geloof ik, buiten twijfel of hij is een der moteurs geweest van den tegenwoordigen opstand en nog op dit moment zou ik hem niet vrij durven houden van met Dipanegara in verstandhouding te wezen.” — Trouwens, blijkens het DP 295 opgeteekende, was de weerzin tusschen Boeminotto en De Salis wederkeerig.

Waarschijnlijk hebben Rijksbestierder en Pangeran met hunne voordracht van den ellendigen Saperdan geen ander doel gehad, dan om onder het bestuur van den onervaren jongeling hun invloed te handhaven en dien aan hunne oogmerken dienstbaar te maken. Behalve de bevrediging van geld- en heerschzucht, zouden zij daardoor in staat zijn de aloude Solosche staatkunde te handhaven, om namelijk onder den schijn van trouw en onderdanigheid steeds onlusten aan te stoken in Jogja, ten einde daaruit voor Solo het een of ander voordeel te trekken. De heer Louw heeft op het dubbelhartig gedrag van Solo tijdens de onlusten wel gewezen, gelijk ik bereids in mijn vorig artikel mededeelde, doch aan de kennis van het verband der gebeurtenissen ware het wellicht ten goede gekomen, indien tevens aan deze Solosche politiek ware herinnerd, die er immer naar streefde om Jogja de kastanjes uit het vuur te doen halen, een punt, waarop onderscheidene autoriteiten van die dagen, gelijk o. a. J. C. Baud en Elout, de aandacht hebben gevestigd. Moedeloos geworden door eene reeks van tegenspoeden en eindelijk door de schepping te zijnen koste van het Jogjasche rijk, had Solo sinds de politiek aangenomen, welke overal die van den zwakke is. Voor het uiterlijk voorkomend en vriendelijk jegens de dienaren der Regeering — dus geheel tegenovergesteld aan de traditie van het Jogjasche hof —, was men echter steeds bedacht om het verlorene op de eene of andere wijze te herwinnen, en vooral om het gehate Jogja vernederd en weder geheel of gedeeltelijk bij Solo ingelijfd te zien.

Alleen deed de tijd eenigszins de vijandelijke gevoelens, tusschen de beide hoven oorspronkelijk bestaande, slijten. De haat, die soenan Pakoeboewana III en sultan Mankoeboewana I elkander toedroegen, ging wel op hunne kinderen over, doch in veel minderen graad en daardoor bestond bij beide hoven van lieverlede eene meerdere geneigdheid om hunne krachten tegen de Europeanen te vereenigen. Dat geen hunner tot het jaar 1808 eene ernstige poging daartoe aanwendde, moet aan onderling wantrouwen worden toegeschreven, en aan het behendig bestuur der Nederlandsche residenten, schrijft Elout (bl. 38), die steeds van alle woelingen kennis droegen en zorgden de vijandschap tusschen Solo en Jogja levendig te houden. Hoezeer onze bestuurders destijds goed op de hoogte waren, blijkt o. a. kenschetsend uit een rapport dd. 14 Mei 1808 van N. Engelhard, den Gouverneur van Java's Noord-Oostkust. Men leest daarin de voorspelling van hetgeen 17 jaar later zou gebeuren:

In het staatkundig gevoelen, waarin men den Sultan en den Keizer bij het verdeelen der landen gebracht heeft, dat namelijk ingeval van eene onverhoopte vredebreuk tusschen hen beiden door de deswege gemaakte schikkingen, zij altoos de balans weer zouden doen overslaan naar de zijde van dengenen, welke onze hulp en bijstand kwam te erlangen, blijven de vorsten alsnog verseeren, en wij mogen zulks in de presente onmacht, waarin wij ons bevinden, als een bijzonder geluk aanmerken, te meer, daar ik zijdelings geïnformeerd ben, dat hoezeer zulks in het openbaar voor ons bedekt blijft, van jaar tot jaar de plaats gehad hebbende verwijdering tusschen het Soerakarta's en Jogjakarta's hof begint te verminderen en er zelfs eene bedekte onderlinge verstandhouding tusschen de beide vorsten en sommigen van derzelver hofgrooten plaats vindt, en waarom ik het dan ook geenszins met wijlen Zijne Excellentie Van Overstraten en mijn predecesseur Van Reeden eens ben, namelijk dat het niet waarschijnlijk zoude kunnen zijn, dat beide deze vorsten zich tegen ons zouden verbinden, te meer daar de jalouzie en het wantrouwen der grooten als de ingewortelde haat, die steeds tusschen de inwoners van beide de rijken zouden heerschen, geenszins zoodanig is, als sommigen, die met de zaken der hoven vermeenen bekend te zijn, zich dit voorstellen, en hetgeen ons de ondervinding weléens bij één of ander voorval tot onze schade zoude doen blijken, ten ware de vorsten bij hun (en dat is ook nog het eenigste dat wij in ons voordeel dienaangaande kunnen uitleggen) tot dusver gekoesterd gevoelen blijven, dat niets nadeeliger voor hen en hunne rijken zoude kunnen zijn dan zich onzen onmin op den hals te halen, in de onzekerheid tot wien de balans zoude overhellen

en in een zoodanig geval de beide vorsten elkander zelven niet zouden vertrouwen, en in allen gevallen daarom bij voorkeur zullen verkiezen de kris in de scheede te laten, en in zaken, waarmede zich de Lande meleert, liever iets toe te geven, dan zich bloot te stellen, aan de gevolgen, die uit een tegenovergesteld gedrag zouden resulteren.

Zoo bleef bij beide hoven in de uiterlijke stemming steeds de indruk bewaard, dien de gebeurtenissen van 1758 hadden nagelaten: Solo toonde zich altoos kruipend, voorkomend, listig; Jogja, met zijne bovendien meer krijgshaftige bevolking, liet daarentegen steeds door eene min eerbiedige houding blijken, dat het niet vergat zijne eerste opkomst verschuldigd te zijn aan een gelukkigen kampstrijd tegen de Compagnie.¹⁾ Vandaar dat immer Jogja het tooneel van onlusten begon te worden, terwijl Solo nooit verder ging dan het aannemen van eene dubbelzinnige politiek. Op eene zeer eigenaardige wijze trad deze aan den dag in 1814, kort vóór de teruggave van Java aan het Nederlandsche gezag, in de bekende muiterij der Bengaleesche troepen. Deze troepen waren in garnizoen te Jogja, Solo en elders op Java en nu zette niemand minder dan de Soenan tot de beweging aan; doch hij had tevens de slimheid het er heen te leiden, dat de samenzwering tegen het Europeesch gezag in plaats van te Solo, uitbrak te Jogja, niettegenstaande het hof aldaar aan het verraad geen deel had. Het Engelsche bestuur, dat toch spoedig zou aftreden, gevoelde geene roeping de zaak zeer ver te zoeken, en nam daarom genoegen met de uitlevering van den broeder des Soenans, die als zinneloos werd verwijderd. De lessen onder Daendels en Raffles ontvangen, die, gelijk wij op bl. 535 BC lazen, naar het oordeel van mannen als Muntinghe, Van Sevenhoven en vele anderen, voor goed de macht der Vorsten hadden gebroken, schrikten echter het Solosche hof niet af, om in Jogja tegen het Europeesche gezag te blijven intrigeeren. De beste weg om het gezonken aanzien des Rijks te herstellen, scheen om Jogja over te halen tot een stijd tegen de Europeanen onder belofte van hulp, doch met het voornemen tevens om die hulp niet te verleenen en integendeel c. q. den rol van 's Gouvernements bondgenoot te spelen. Zoo het wapengeluk onze Regeering

¹⁾ Een ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur had de vriendelijkheid mijne aandacht op die grootere krijgshaftigheid der Jogjasche bevolking te vestigen. Hij meent dit ook bij een deskundig schrijver over de Vorstenlanden te hebben gelezen; zoomede te gelooven dat de ketjoe's, die Midden-Java onveilig maken, vooral van Jogja afkomstig zijn. — Voor de welwillende mededeeling mijn dank.

diende, kon Solo hopen om tot belooning van zijne hulp een gedeelte van Jogja terug te bekomen; mochten daarentegen de Europeanen het onderspit delven, dan kon de Soenan onder het masker van vriendschap, de nederlaag te gemakkelijker voltooiën: zoowel in het eene, als in het andere geval kon de oorlog iets gunstigs uitwerken.

De uitslag heeft intusschen aan deze berekening nooit beantwoord. Zoo ook begon de door Daendels afgezette, doch onder het Engelsch bestuur op den troon herstelden sultan Sepoeh ¹⁾ den oorlog tegen de Engelschen in 1812 op raad en met overleg des Soenans; het einde was echter, dat evenzeer deze met verlies van grondgebied werd gestraft. Teruggekeerd onder ons gezag werkten verschillende maatregelen omtrent de Vorstenlanden samen om Solo niet minder dan Jogja van ons te vervreemden; doch dit gaf dáár nooit aanleiding tot die onbewimpelde vertooning van misnoegen, welke hier ten toon gespreid en met Dipanegara's opstand besloten werd. De voornaamste raadgevers, raddraaiers en opstokers tot dien krijg zaten echter in Solo. De zoo invloedrijke kjaï Madja woonde in de nabijheid dier hoofdplaats, ontleenende zijn naam aan eene aldaar gelegen desa, waar hij geestelijke was. Dat de Soenan zelfs last had gegeven om Dipanegara ongemoeid te laten; dat slechts de tijdige overkomst van generaal De Kock eene uitbarsting te Solo heeft voorkomen; — deelde ik reeds mede (BC 543—556); en tot krachtvolle medewerking kwam het eigenlijk nooit. Berichten over de rebellen door den Soenan en zijne raadgevers zeker gemakkelijk te erlangen, konden wij niet behoorlijk verkrijgen; en de oproerige medevoogd Mangkoeboemi zwierf met een groot aantal vrouwen en kinderen der voorname muitelingen rond, zonder dat het ons ooit gelukte de juiste verblijfplaats te weten te komen, ofschoon ons bestuur overtuigd was, dat zij elk oogenblik te Solo bekend moest zijn.

Met dit gedrag had de Soenan niets anders voor dan om den oorlog te doen rekken, tot hij gelegenheid zou vinden om er voordeel uit te halen. Hij hoopte dat één van beiden gebeuren zou: óf dat wij ten langen laatste zouden overgaan Jogja te verkleinen en hem er een gedeelte van af te staan; óf wel dat wij

¹⁾ Op blz. 40 noot (1) herinnert Louw aan eene mededeeling van Valck, dat door de Engelschen belangrijke stukken o. a. het contract waarbij sultan Sepoeh op den troon werd hersteld uit de archieven werden gelicht „om redenen die zich gemakkelijk laten beseffen.” — Naar het mij voorkomt had dan tevens wel vermeld mogen worden, dat dit contract in Van Deventers „Nederlandsch gezag” is afgedrukt als Bijlage LXXIV op bl. 314.

onze krachten in een langdurigen en nutteloozen krijg zouden uitputten, in welk geval hem de gelegenheid was gegeven om zonder gevaar het masker af te werpen.

II.

De intrekking van de Landverhuring.

Wat gebeurd zoude zijn, indien iets anders niet of wel geschied ware, is bij de beoordeeling van geschiedkundige feiten altijd in zoover eene ondankbare vraag, dat zij natuurlijk niet voor eene positieve beantwoording vatbaar blijkt, terwijl er de schaduwzijde aan verbonden is, dat „de beste stuurlui” het slechts voor het zeggen hebben. Nochtans onvruchtbaar behoeft eene dergelijke behandeling zeker niet te zijn; want de critiek, die ijvert om de oorzaken in het licht te stellen, brengt tal van bijzonderheden aan den dag, welke zoo zij al niet aan het doel beantwoorden, of wel voorbijstreven, toch uit een algemeen historisch oogpunt voor de kennis der zaken van belang zijn. Dit mag o. a. gezegd worden van de Landverhuring, aan wier regelloozen toestand sommigen voor een deel de oorzaak van de heerschende ontevredenheid, welke tot den opstand leidde, hebben toegeschreven; aan wier gewelddadige intrekking door anderen de schuld van het misnoegen is geweten; terwijl er zich nog eene derde meening voordeed, die in het een én in het ander de hoofdbronnen van de wijd verbreide ontstemming zocht.

Vóór 1816 verhuurden de vorsten en geapanageerden aan enkele ingezetenen gronden van weinig uitgestrektheid en in de nabijheid der hoofdplaatsen gelegen. Deze stukjes werden slechts voor korten tijd afgestaan en mochten alleen gebruikt worden om er groenten op te telen of wel om er eenvoudige lusthuizen van te maken. De resident Nahuijs, die in 1816 in één en later voorloopig in beide gewesten benoemd werd (DP 289), deed door zijn invloed deze landverhuring uitbreiden. Cultuurproducten voor de Europeesche markt, als koffie, enz. werden geteeld; hij achtte deze verhuring in het belang én van den landbouw, én — van hem zelf.

Over het algemeen maakt Nahuijs in zijne officieele correspondentie een sympathieken indruk; hij heeft heldere inzichten, schrijft goed, weet prinsen en grooten naar zijne hand te zetten.

In een artikel van den heer Kielstra over „Eenige personen uit den Java-oorlog”, gepubliceerd door De Tijdspiegel van 1896, lezen wij wel dat Nahuijs' collega's niet zoo bijzonder met hem ingenomen waren; maar de regeering van Commissarissen-Generaal stelde steeds zijne diensten op prijs, waarvan hij ook stoffelijk de bewijzen ontving. Reeds maakte ik in noot (1) bl. 377 DP er melding van, dat hij in hoedanigheid van resident der beide Vorstenlanden een dubbel traktement genoot; ook werd, nadat een besluit van 20 Februari 1818 N° 35 organiek aan ieder der residenten van de Vorstenlanden een tafelgeld van f 500 's maands boven hunne bezoldiging was toegekend, bij een besluit van dien dag N° 36, aan die bepaling te zijnen behoefte terugwerkende kracht verleend, nl. te rekenen van den dag, dat de bediening was aanvaard; en wel in aanmerking genomen zijnde: „de buitengewone ijver voor den dienst van Zijne Majesteit, door den fung. Resident van Jogjakarta, den majoor Nahuijs, gedurende de waarneming van zijn post betoond, en aan hem een blijk willende geven van de goedkeuring, welke zijne verrichtingen wegdraagt.”

Doch destijds wist de Regeering niet, dat Nahuijs op eigen gelegenheid nog andere wegen had geopend, om zich als resident voordeelen te bezorgen. Inderdaad is het te betreuren, dat hij als figuur van beteekenis verliest door zijne onmiskkenbare drift om ten eigen bate de Landverhuring te exploiteeren; en men kan het m. i. zeker zeggen, dat bij de autoriteiten te Batavia, den Landvoogd er onder begrepen, nooit zulk een sterk uitgesproken vooroordeel tegen de Landverhuring zou hebben bestaan, indien de Resident tegenover deze aangelegenheid eene vrijere positie had weten in te nemen. Ongetwijfeld was het niet meer van den tijd, dat de hoofden van Gewestelijk Bestuur zelve zich binnen hun gewest met dergelijke handelingen inlieten. Niet slechts dat de waarde van Nahuijs' adviezen er door moest lijden, doch het verwijt kon ook niet uitblijven, dat wel verre van aan vrijen wil viel te denken, de Resident zijn invloed misbruikte om voor hem en zijne vrienden land in huur te erlangen. Van Sevenhoven meende echter dit laatste te moeten weerspreken. „Men heeft indertijd gezegd” — leest men in zijn „Kort Overzicht” (S) — „dat hij zijn grooten invloed gebruikt had om de prins en andere vruchtgebruikers daartoe over te halen, doch ik geloof, dat het dezen al tamelijk onverschillig was, of zij huur ontvingen van Europeanen of van Chineezers; de bevolking, alleen bedacht op het genot van het oogenblik, kon deze verhuring niet

anders dan voordeelig voor zich beschouwen; zij wisten, dat de Europeanen niet, als de Chineezzen, door allerlei middelen hen uitzogen en het aanleggen der koffietuinen zelve stelde hen in de gelegenheid voor arbeid loon te ontvangen. Noch voor de vruchtgebruikers, noch voor de bevolking was hierin over het algemeen genomen dus gegronde reden van bezwaar gelegen."

De Regeering had omtrent het onderwerp geene regelingen getroffen. Mr. H. W. Muntinghe bracht als President van den Raad van Financiën, zijn op bl. 535 BC vermeld rapport van 14 Juli 1817 N^o 65 uit, waarmede de Raad zich vereenigde.¹⁾ Het College ontraadde dientengevolge volstrekt de uitgifte van beplante gronden, en toonde zelfs maar zeer weinig sympathie voor den afstand van woeste gronden.

De Inspecteur-Generaal en diens Adjunct, de heeren Van Lawick van Pabst en Van de Graaff gingen met den Raad van Financiën mede.

C. C. G. G. namen intusschen geene beslissing, doch besloten, lezen wij bij Louw in noot (7) van bl. 49, „kort voor hun aftreden in Januari 1819, de beslissing van Z. M. den Koning in te roepen". De Schrijver doelt hier op het besluit dd. 8 Januari 1819 N^o 5, hetwelk aldus luidt:

Is in deliberatie gebracht eene missive door den Inspecteur-Generaal en Adjunct-inspecteur-generaal van de landelijke inkomsten, geschreven op den 29^{en} December 1818 N^o 25, daarbij ter voldoening aan het besluit van den 23 December 1817 N^o 34, naar aanleiding van de missive van President en Raden van Financiën van den 14^{en} Juli 1817 N^o 65, eenige consideratiën indienende omtrent het hun bevolen onderzoek nopens de bepalingen, welke ten aanzien van de uitgifte van gronden zouden kunnen worden aangenomen:

Gevende gemelde Inspecteurs bij dezelve missive de redenen op om welke zij meenen dat eene uitgifte van landen in het algemeen niet

¹⁾ Men zie het Tijdschrift voor Ned.-Indië, 1850, dl. II, bl. 307, waar ook in hoofdzaak het rapport werd afgedrukt, dat later Van Deventers „Landelijk stelsel" weder publiceerde, gelijk ik ter aangehaalde plaatse mededeelde. Alleen moet ik nog opmerken, dat de copie, voorhanden in de Eloutstukken van 's Rijks archief, den datum van 11 Juli draagt, en dat die dagteekening ook door het Tijdschrift voor Ned.-Indië werd overgenomen. De op 's Rijks Archief berustende afschriften der Eloutstukken werden echter helaas allerslordigst van de origineele overgeschreven, zooals ik mij hierover reeds beklagde in de noten op bl. 567 BC; zij zijn derhalve niet altijd volkomen te vertrouwen. Het is echter vreemd, dat in de Eloutcopie van het hierboven volgend besluit van 8 Januari 1819, waarin twee malen naar het rapport van den Raad wordt verwezen, ook telkens de datum van 11 Juli is gesteld, die nu eveneens door mij in 14 Juli werd veranderd.

was aan te raden, doch stellende daarbij tevens voor dat die enkele personen, welke uit de stilzwijgende toelating van het Gouvernement de hoop hebben opgevat, dat hunne reeds begonnen ondernemingen de goedkeuring en bekrachtiging van hetzelfde zullen erlangen, eene uitzondering verdienen en aan hen de reeds ontgonnen en tot hunne onderneming onontbeerlijke gronden behoorden te worden gelaten onder zoodanige bepalingen als strekken kunnen om aan den eenen kant deze ondernemers voor verliezen te beveiligen en aan de andere zijde de belangen van het Gouvernement zooveel doenlijk te waarborgen.

En in aanmerking genomen zijnde,

Dat het onderwerp over eene uitgifte van landen, zoo min door den President en Raden van Finantiën in den tijd, als nu door den Inspecteur-Generaal, uit alle de belangrijke gezichtspunten, waaruit dezelve behoort beschouwd te worden, is verhandeld;

Dat een meer algemeen overzicht van alle de onderscheidene en belangrijke voordeelen van eene uitgifte van landen voor den landbouw, de nijverheid, den handel en wederkeerige betrekkingen van deze met inlandsche bezittingen tot het moederland wellicht tot andere uitkomsten zouden kunnen leiden;

Dat intusschen vooralsnog de zaak zoo niet is gebracht tot die rijpheid, dat zij geheelig zou kunnen worden beslist of afgedaan en het ook groote nuttigheid heeft, dat dezelve, naar algemeene regelen van staathuishoudkunde booordeeld, door den Koning zelven worde beslist;

Dat desniettemin eenige voorloopige onderzoekingen zouden kunnen worden in het werk gesteld, welke in de onderstelling dat eenmaal eene uitgifte van gronden door Z. M. zou kunnen worden bepaald, aan de uitvoering spoed zouden bijzetten;

Dat ten aanzien van de overige personen, welke nu reeds eenige gronden in bezit hebben, dadelijke voorzieningen noodig zijn.

Zoo is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: De missive van President en Raden van Financiën van den 14^{en} Juli 1817 N^o 65, alsmede de missive van den Inspecteur en Adjunct-inspecteur-generaal van de landelijke inkomsten van den 29 December 1818 N^o 25 te brengen ter kennis van het Departement van de Koloniën in Nederland, met verder te kennen gave, dat de korthed des tijds niet gedooft dat thans door Commissarissen-Generaal dit onderwerp volledigig in geschrifte behandeld wordt, doch dat die hunner, welke op het punt zijn naar het vaderland terug te keeren, bij behouden aankomst, volgaarne daarover hunne nadere consideratiën deswege zullen opgeven.

Ten tweede: Den Gouverneur-Generaal te verzoeken om zoodanige maatregelen te nemen als hij zal vermeenen nuttig te zijn, om te doen onderzoeken, wat bij de uitgifte van gronden, indien daartoe

eenmaal mocht besloten worden, zouden dienen te worden in acht genomen.

Ten derde: Den Gouverneur-Generaal wijders te verzoeken om zoo spoedig mogelijk te doen opnemen de gronden op welke enkele particulieren bij de missives van den Inspecteur en Adjunct-inspecteur-generaal bedoeld, reeds eenige ondernemingen begonnen hebben, en aan die ontginners die gronden tot zoodanige matige uitgestrektheid en onder zoodanige voorwaarden in eigendom of pacht af te staan, als na hen gehoord te hebben, blijken zal met hunne en 's Lands belangen overeen te komen.

Afschrift enz.

Hoe ongunstig echter C.C.G.G. zelve overigens omtrent de reeds onder het Engelsch tusschenbestuur uitgegeven gronden dachten, kan nog uit het volgende blijken. Dat bestuur had de onbescheidenheid gehad om gronden uit te geven, toen reeds C.C. G.G. op Java waren, zij het ook de overneming nog niet had plaats gevonden. Zoo waren o. a. als landhuurders opgetreden John Hunt in Banjoewangie van zeven stukken land, Charles du Pont in Pekalongan van den koffietuin Banjoematie, enz. Bij besluit dd. 19 November 1816 N^o 4 vernietigden C. C. G. G. de concessie Hunt, doch behielden zich de overweging voor: „in hoever dien man te gemoet te komen” ¹⁾. Hunt herinnerde een en andermaal bij request aan die belofte en dientengevolge werd bij besluit dd. 4 October 1817 N^o 1 den resident van Banjoewangie aangeschreven om eene berekening te maken van de uitgaven, die Hunt reeds voor zijn land gedaan had, terwijl aan de residenten van Probolingo, Bezoeki en Pasoeroean werd opgedragen om met Hunt na te gaan, of er geene woeste gronden voor hem ter beschikking waren.

Du Pont kwam er echter minder goed af, ofschoon het rapport van 14 Juli 1817 had geadviseerd hem den koffietuin te laten: „uit aanmerking van de weinige uitgebreidheid der gronden, door den rekwestrant bezeten, van den afstand welken hem daarvan reeds onder het vorig bestuur is gedaan, en van de gunstige consideratie welke de rekwestrant, als burger en ingezetene en als vader van een talrijk huisgezin, meriteert” ²⁾. De Regeering namelijk bij besluit dd. 24 November 1818 N^o 19 in aanmerking nemende:

Dat daargelaten in hoeverre het Britsche bestuur gerechtigd was tot den afstand van land in een tijdstip dat de teruggave van 't eiland

¹⁾ Rapport van C.C.G.G. aan het Opperbestuur dd. 23 December 1817 op bl. 232—233 van M. L. Van Deventers „Nederlandsch gezag”.

²⁾ Zie op bl. 347 dl. I. van S. Van Deventers „Landelijk stelsel”.

aan het Nederlandsche Gouvernement was bepaald, er ten aanzien van deze vergunning verscheidene omstandigheden te zamen loopen, welke tegen de verzochte bekrachtiging ten sterkste militeeren, als zijnde het uit 't onderzoek en de door de Generale Inspectie overgelegde stukken ten duidelijkste gebleken:

Dat 't Britsche Gouvernement geen voornemen heeft gehad aan den Suppliant eene grooter uitgestrektheid grond toe te staan dan tot een bepaald einde dienstig was, te weten tot het oprichten eener indigo-fabriek.

Dat hetzelfde hem aanvankelijk niet heeft willen vergunnen landen tot de aantelt der plant, maar begeerde dat hij deswege overeenkomsten met de landvolkeren zoude treffen.

Dat het Britsch Gouvernement in het vaste denkbeeld stond, dat het Land ter grootte van 85 jonken, hetwelk hetzelfde naderhand tot het cultiveeren van indigo op de opgegeven voorwaarde afstond, woest was en tot het bepaald oogmerk moest dienen om daarop indigo te planten.

Dat ten aanzien van de waarde van de daarop liggende koffietuinen het voormalig Gouvernement door valsche berichten is misleid geworden.

Dat het bij nader onderzoek is gebleken dat de Suppliant niet is in bezit van zoodanig stuk lands, als hem is afgestaan, maar integendeel van een stuk grond beplant met een aanmerkelijk getal koffie-boomen;

Dat de Suppliant zich niet heeft bepaald tot het oogmerk waartoe hem de afstand was gedaan, als zijnde de aanleg der indigofabriek eerst onlangs op een zeer kleine schaal begonnen; en eindelijk

Dat ook uit de verzoekschriften van den Suppliant zelve niet is gebleken, dat zijne opgaven der waarheid overeenkomstig zijn geweest.

En nog in aanmerking genomen zijnde, dat 't met het belang van den Lande en het aangenomen stelsel overeenkomt, dat het Gouvernement zich in 't bezit der koffietuinen stelle en dat ook in een daarmede eenigermate overeenstemmend geval met C. Hunt in de residentie Banjoewangie op dit grondbeginsel is te werk gegaan.

Zoo werd besloten:

1^o Het verzoek van Du Pont af te wijzen „en dienvolgens de verhuring van den koffietuin Banjoematie aan denzelven gedaan door het voormalig Britsch Gouvernement te niet te doen en buiten effect te stellen, zooals dezelve wordt te niet gedaan en buiten effect gesteld bij deze”.

2^o Den resident van Pekalongan op te dragen het stuk land terug te nemen met opgave der kosten, die Du Pont gemaakt had welke hem teruggegeven zouden worden. —

Dit alles toont voldoende aan, dat C.C.G.G. geenszins met

den afstand van grond aan particuliere landbouwondernemers waren ingenomen; zij twijfelden alleen of misschien niet ten slotte kon worden overgegaan tot de uitgifte van woeste gronden.

Onder deze indrukken en nadat Elout met Buijskes Indië hadden verlaten, bezocht de Gouv.-Gen. Van der Capellen in 1819 de Vorstenlanden, waarin hij ook in 1817 eene reis had gemaakt. Bij die gelegenheid kwam ter zijner kennis, dat uitgestrekte terreinen aan Europeanen en Chineezzen in huur waren afgestaan en dat daaronder de resident Nahuijs en eenige zijner bijzondere vrienden behoorden. Den inspecteur Van de Graaff werd een gezet onderzoek opgedragen; zijn advies van 1821 luidde ongunstig over hetgeen had plaats gevonden. Het volgende jaar 1822 begaf de Gouv.-Gen. zich op nieuw naar de Vorstenlanden. Door Nahuijs te Jogja was een rapport dd. 2 Dec. 1821 ter verdediging van de Landverhuring geschreven; men vindt het op bl. 39 dl. I Ns en Bauds aantekeningen er op bij Meijers Levensschets van Baud bl. 171 vv. Van de Graaff had bij een breedvoerig advies dd. 23 Maart 1822 andermaal zijne afkeurende meening blootgelegd; ook na herlezing blijf ik ongunstig denken over zijn betoog, hetwelk ik in het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië publiceerde, bl. 144 vv., dl. XLI 1890; niet in 1891, gelijk abusievelijk bij Louw bl. 51 vermeld.

Nicolaas Engelhard heeft Van de Graaff met enkele woorden niet onaardig geteekend. De gewezen Gouverneur van Java's Noord-Oostkust had het als Commissaris voor de overneming van de Molukken afgelegd en diensengevolge was hij bij de organisatie van den Raad van Indië niet in dat college opgenomen. Zijne weinig schitterende geldelijke omstandigheden trachtte hij te vergeefs als medeëigenaar van een particulier land in de Preanger met den bekenden Andries De Wilde te verbeteren; de Indische regeering — het is overbekend — was den landheeren niet genegen. Engelhard deed een beroep op Elout in Holland en daaruit vloeide van Engelhards zijde eene door mij op blz. 5 reeds vermelde particuliere correspondentie voort, waarin de Indische bestuursmaatregelen en de personen, die er toe medewerkten, niet altijd met lof werden besproken. Zoo schrijft hij ook dd. 12 Maart 1825 aan Elout: „Zijne Excellentie houdt zich te vast aan de opiniën van den Raad van Indië Van de Graaff, een zeer verstandig man, maar die de plank weleens mis slaat”. — Hoe geheel anders inderdaad is b.v. de indruk, welken Van de Graaffs

rapport over de Landverhuring maakt; en die van „veel omvattende kennis” en „zoowel theoretische als praktische ervaring in staatshuishoudelijke aangelegenheden”, welken een bevoegd beoordeelaar als J. P. P. Van Zuylen en Nyevelt verkrijgt van het door Van de Graaff gesteld rapport in 1825 door den Raad van Indië betrekkelijk het Indische muntwezen uitgebracht ¹⁾; en eenerlei doorzicht toont hij ook in dat zelfde befaamde Landverhuringadvies, waar hij toch tegen te reactionaire maatregelen waarschuwt, doordien „de vorsten niet dan met weerzin en als het ware gedwongen zouden toestemmen” (blz. 187 van het aangehaalde Nijverheidsopstel). Doch aan die waarschuwing heeft de Regeering zich ten slotte niet gestoord: de doorslag gaf het ongunstig advies dd. 30 Juni 1822 van den resident van Solo, baron De Salis, wiens voorstellen rechtstreeks tot de regeling van het intrekken der Landverhuring leidde, gelijk ons Louw in het breede mededeelt.

Met de hier vermelde stukken gewapend, toog de Landvoogd naar de Vorstenlanden. Hij was ontevreden en vond den staat van zaken ellendig. Vervuld met de gedachte, dat het Vorstenlandsch bestuur eens een einde moest nemen, oordeelde hij een staat van verarming beter dan een, die als de Landverhuring, vorsten, prins en bevolking tot meer welstand kon brengen. Bij gemis van alle regelingen was het zeker niet moeielijk daaruit voortvloeiende misbruiken aan te toonen, doch de Landvoogd zag die, naar het oordeels zijns opvolgers (DB), te zwaar in, dan wel mat ze te breed uit; de nieuwe richting stond namelijk aan zijne plannen tot reorganisatie in den weg, doordien „de steeds meer en meer verarmde en onvermogene staat der Hoven tot volvoering van een plan leiden moest, hetwelk onder het voortdurend stelsel van landverhuur naar het oordeel der Regeering nimmer konde bereikt worden.” Nogal vreemd was het, dat de Landvoogd bovendien deze annexatie-plannen niet beter voor zich hield. Op bl. 555 van mijn artikel over Van der Capellen (BC) maakte ik melding van eene correspondentie van Nahuijs met Du Bus over de oorzaken van den opstand, en noemde brieven van 28 Augustus en 4 September 1828. In dit laatste schrijven bericht Nahuijs nl., dat toen de Gouv.-Gen. Van der Capellen in 1822 te Solo eene bijeenkomst hield, waaraan deelnamen de inspecteur-generaal Van de Graaff,

¹⁾ Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en Vreemde Koloniën. Utrecht, 1847. In de noot (1) van bl. 362 aldaar.

de resident van Solo, de Rijksbestierder, de regent Arong Binang en nog eenige andere heeren en hoofden, ten getale van 7 of 8 personen, de Gouv.-Gen. aan den Rijksbestierder opmerkte, hoeveel gelukkiger het eiland Java er aan toe zou zijn, indien het, in plaats van onder het Javaansche en het Nederlandsche gezag te staan, alléén aan het laatstgemelde onderworpen ware en indien het te Solo was, als in Bantam en Cheribon.

„Na zoodanige alleronvoorzichtigste opening” — schrijft Nahujs — „gevolgd door de besluiten omtrent de landverhuringen, omtrent Djabarankah en Karangkobor (bl. 38 vv.), en door de vorderingen opzich- telijk de Bagelen en Banjoemas (bl. 45 vv.), moet men zich waarlijk over de lankmoedigheid en de lijdelijke gehoorzaamheid van het Solosche hof verwonderen en den eerlijken, ijverigen, niets dan goed bedoelenden afgetreden Gouverneur-Generaal beklagen, van het oor te hebben geleend aan mannen, weliswaar van algemeene kundigheden, doch geheel verstoken van plaatselijke kennis en ondervinding. De man toch van de minste ondervinding aan het Solosche hof zoude voorzeker nimmer zoodanig gewichtig staatsgeheim, met hoop op geheimhouding en op medewerking, aan den Rijksbestierder hebben toevertrouwd: aan den Inlander, die den meesten rijksgrooten, ja zelfs den Keizer in bloede bestaat. Hem op Cheribon, op Bantam te wijzen, en deze plaatsen als het voorbeeld van Soerakarta aan te halen, was zooveel als hem te zeggen, wat de voormalige sultans en grooten van Cheribon en Bantam geworden zijn, dat zullen Uwe keizers en prinsen ook eens moeten worden. En indien men het noodzakelijk had geacht om deze gevaarlijke bekendmaking aan den Rijksbestierder te doen, dan had men immers moeten beginnen, om in de eerste plaats zijn eigen belang en grootheid zóódanig met de inwerkingbrenging van 's Gouvernements plannen te verbinden, dat hij bij dezelve zich en zijne nakomelingschap een altoos durend voordeel en hoogen rang gewaarborgd zag.”

Alvorens de Regeering een besluit in zake de Landverhuring nam, meende Zij de Vorsten omtrent Hare ongunstige meening te moeten inlichten; en zoo werd o. a. dd. 14 Januari 1823 aan den Soenan geschreven: „dat hetgeen met de landverhuringen gebeurd was, door den Gouverneur-Generaal niet konde worden goedgekeurd en wel 1^o omdat volgens de bestaande aloude gewoonten en bepalingen geen stukken gronds in de Vorstenlanden mochten worden verhuurd aan Europeanen of Chineezzen enz., en in de tweede plaats omdat de gedachte verhuringen waren geschied buiten

de toestemming der Regeering en zonder zelfs dat die toestemming was gevraagd geworden, hetgeen dus geheel en al aanloopt tegen de verplichtingen van het Soerakartasche rijk omtrent het Nederlandsch Gouvernement en tegen de oude gebruiken, die dat Gouvernement steeds heeft willen bewaren; dat de Gouverneur-Generaal niet twijfelt of Zijn Kleinzoon zal in al de handelingen van het Gouvernement, zoowel omtrent hem als omtrent den Soesoehoenan van Zijnen vader, opgemerkt hebben met welke getrouwheid en nauwgezetheid de Hooge Indische Regeering de beloften vervult, die zij aan hem gedaan heeft en de overeenkomsten naleeft, die zij met hem heeft aangegaan."

Eene beschuldiging tegen een onzer Inlandsche vorsten, dat hij de akte van verband des bewust overtreedt, is zeker wel het meest ernstige geval, dat zich in de teere verhoudingen tusschen de Regeering en de Haar ondergeschikte potentaten kon voordoen, zoolang men op prijs stelt in vrede en vriendschap te leven. Hier wordt zulk eene schending den Soenan op de meest onaangename wijze te kennen gegeven -- en dan te bedenken dat de gansche beschuldiging ongegrond was! Er waren volstrekt geene zootellige bepalingen, die den Vorsten het recht tot landverhuring ontzeide, als dit schrijven voorop stelde; de zeer verstandige man, die de plank wel eens mis sloeg had ook ten deze zijne goede zijde getoond, door er uitdrukkelijk aan te herinneren, dat de Landverhuringen „niet zijn daargesteld tegen eene bestaande of bekende wet, en bijgevolg op zich zelve niet kunnen gehouden worden voor eene ongeoorloofde daad of zaak" (bl. 186 van mijn Nijverheidsopstel). En afgescheiden van dit alles, 's Regeerings eigen vertegenwoordiger had die handelingen bewerkt en ze aldus met zijne verantwoordelijkheid gedekt! „Was er meer noodig" — meent Du Bus — „om, nadat alle de landverhuringen met voorkennis en onder de goedkeuring van 's Gouvernements ambtenaar, den Resident, hadden plaats gehad, de goede gezindheid van een Javasch vorst te doen wankelen, en de goede trouw van het Gouvernement meer te schokken en onder verdenking te brengen dan door te beweren, dat de toestemming van het Gouvernement nooit was gegeven voor eene daadzaak, welke in geschrifte onder Gouvernements zegel door den eersten Gouvernementsambtenaar ter plaatse zelve was erkend en toegestaan geworden? In dier voege werd aan de beide hoven geschreven toen de zaak nog niet tot rijpheid was gekomen, en er slechts

besloten was om de huurtermijnen tot twee à drie jaren te verminderen."

De Soenan ontving den ongelukkigen brief met eene waardigheid, die zich bij den Javaan niet licht schijnt te verloochenen; hij antwoordde hem ontvangen te hebben „met belangstelling en onder betuiging van zijn leedwezen over het gebeurde"; doch tevens schreef de resident De Salis dd. 24 Febr. 1823 — wiens rapport, gelijk ik zeide, tot de te nemen resolutie rechtstreeks heeft geleid — dat het hem getroffen had: „dat Zijne Hoogheid na lectuur van den brief zeer onthutst was, en mij, ofschoon doordrongen van de noodzakelijkheid van den maatregel, vele zwarigheden opperde, die er voor hem in de executie van den last gelegen waren; speciaal merkte Zijne Hoogheid aan, dat de uitgegeven huurcontracten der verhuurde landerijen met zijn zegel voorzien en bekrachtigd waren, en dat door het verbreken van die contracten zijn zegel eene groote vernedering zou ondergaan, en dat het voorts zeer moeielijk zoude zijn de zaken met de huurders te schikken." — Ook de nadere letteren aan de Regeering van resident De Salis dd. 8 April 1823 gewaagden van de misnoegdheid en onaangename gewaarwordingen des Soenans uit hoofde van de Landverhuring, welke ontevredenheid hij bij twee bezoeken van den Resident aan den dag legde. Het Bestuurshoofd schreef echter tevens dat de Vorst „verkeerde indrukken" had gekregen, die hij, Resident, had weten weg te nemen, doch Du Bus is van oordeel geweest, dat op die wijze het misnoegen des Soenans „toen ter tijd door den Resident zeer listig omkleed en bedekt" werd.

De brief van De Salis werd nader behandeld in het „Gelezen" sub *c* van de befaamde resolutie dd. 6 Mei 1823 (L 621), Staatsblad 1823 N^o. 17, die aan de Landverhuring radicaal een einde maakte. Bij dezelfde resolutie werd den Soenan, in antwoord op zijn schrijven, een nieuwen brief toegezonden, die wel verre van den Vorst neder te zetten, hem nog meer moest ontstemmen. Immers daarin gaf de Gouv.-Gen. te kennen: „dat het hem is toegeschenen, dat Zijne Hoogheid de Soesoehoenan meer moeielijkheden in de bewuste zaak vindt, dan daarin wezentlijk gelegen zijn en gevonden zullen worden, wanneer Z. H. met eene oprechte gezindheid tot medewerking de hand legt aan de uitvoering van hetgeen bij den brief van 14 Januari is voorgeschreven; dat de Gouverneur-Generaal te wel met de gevoelens van Z. H. bekend is om niet overtuigd te zijn, zoowel van Zijne verkleefdheid aan

het Nederlandsche Gouvernement, als van Zijn vertrouwen op de goede gezindheid van hetzelfde ten Zijnen opzichte, en dus geenszins veronderstellen kan, dat Z. H. zoude wenschen moeielijkheden en zwarigheden te opperen, die van achteren zouden blijken slechts gezocht te zijn; dat het echter mogelijk zoude zijn, dat Z. H. in deze zaak het oor geleend had aan raadgevingen van lieden, die niet belangeloos zijn ¹⁾, maar integendeel voordeel hebben om het kwaad te laten voortduren, hetwelk de Gouverneur-Generaal door Z. H. wenscht te herstellen; dat uit dien hoofde hij, Gouverneur-Generaal, vastelijk had besloten aan den voorgenomen maatregel de hand te houden, omdat deze maatregel ten doël heeft om aan een ieder en een iegelijk wien het aangaat, te doen gevoelen, dat het Gouvernement geene inbreuken toelaat op bestaande wetten en verordeningen, en tevens omdat die maatregel tot bevordering van de ware belangen en van de duurzame welvaart van de landen van Z. H. strekten; dat de Gouverneur-Generaal het echter aangenaam is, aan Z. H. te gelijktijd te kunnen verklaren, dat hij, Gouverneur-Generaal, met veel genoegen uit de voorstellen van den Soesoehoenan had gezien, dat Z. H. niettegenstaande de zwarigheden, welke Zij vermeend heeft aanvankelijk in deze zaak te ontmoeten, nochtans zich bereidwillig toont om dezelve volgens de wenschen van het Gouvernement te schikken."

Deze fraaie letteren, zoomede die gericht aan den Sultan te Jogja, waren vastgesteld bij art. 2 der hooger genoemde resolutie; art. 4 van datzelfde besluit kende eene tevredenheidsbetuiging toe aan den in het Solosche gevestigden onafhankelijken prins Mangkoenegara: „omtrent deszelfs betoonde bereidwilligheid om tot het daargestellen der heilzame bedoelingen van het Gouvernement met al zijn vermogen mede te werken" (L 624). De Soenan kon zich nu hieraan spiegelen!

Het is niet gebleken, in hoever De Kock als Luitenant-Gouverneur-Generaal aan de resolutie heeft medegewerkt. Hij was het in zijn op bl. 294 DP sub 24° vermeld advies van 1826 niet eens met Mac Gillavry, die in de Landverhuring zelve een oorzaak tot opstand meende te zien. „Ik wil daarom niet zeggen" — laat hij hierop volgen — „dat het verhuren van landen aan particulieren goed was voor degenen aan wie de landen toebehoorden, maar het kon voordeelig zijn voor al de ingezetenen, die op de landen

¹⁾ Als de ex-resident Nahuijs??

waren gevestigd, omdat zij daardoor bevrijd worden van de menigvuldige knevelarijen door hunne hoofden gepleegd, en... de huurders hadden dadelijk belang om dezelve te beschermen en wel te behandelen, ten einde verhuizingen te voorkomen, en die landen zouden waarschijnlijk, zoowel voor de huurders als voor de handelsdrijvende gemeente ruime bronnen van winst hebben aangeboden, en mitsdien voor het algemeen nuttig zijn geweest."

Doch van dit oordeel ten gunste der handhaving van de Landverhuring blijkt niets toen de groote maatregel er tegen werd genomen. „Jammer voorzeker” — luidt de ontboezeming van Du Bus in zijn rapport van 1827 (DB), tegen den man, die den Schrijver zeide te verachten, men zie het op bl. 17 vermeld opstel van Kielstra — „Jammer voorzeker, dat indien de Luitenant-Gouverneur-Generaal tijdens de beraadslagingen der Regeering over dit onderwerp dezelfde gevoelens is toegedaan geweest, een hoofdambtenaar, die een zoo gewichtige betrekking bekleedde, zijn invloed niet heeft kunnen gebruiken om in eene zoo belangrijke zaak, zoo niet de Regeering van het besluit terug te houden, althans om dezelve daarna nog tijdig van den genomen maatregel te doen terugkomen, toen de min gunstige staat der hoven reeds de ontevredenheid verraadde, die 's Gouvernements handeling bij de Javasche vorsten verwekt hadden. En het ware in alle geval voor de eer van den Luitenant-Gouverneur-Generaal te wenschen geweest, dat van deszelfs bijzondere gevoelens in de notulen der Indische Regeering aanteekening ware gehouden."

De Kock was overigens van oordeel (altijd in 1826), dat de maatregelen der intrekking „wel eenige aanleiding tot de onlusten (konden) hebben gegeven, vooral te Jogjakarta, daar de huurders dadelijk door aanzienlijke sommen gelds schadeloos zijn gesteld, hetgeen men beweert dat de pangerang Dipanegara zeer heeft mishaadg.”¹⁾

De verhuurde landen moesten nl. aan de Inlandsche bezitters worden teruggegeven: „behoudens het recht der huurders op de verhuurders tot terugvordering der voorgeschoten huurpenningen, of tot zoodanigen andere schadeloosstellingen, als zij vermeenen zullen hun toe te komen." Men kan zich zoo voorstellen, wat van dit vermeenen terecht kwam. De inhaligheid der Europeesche huurders, Nahuijs niet uitgezonderd, verplichtte dan ook de Regeering bij resolutie dd. 15 Juli 1823 N°. 15 nader te bepalen, dat de

¹⁾ Verg. DP 341—343.

schadeloosstellingen moesten berusten op het beginsel van schadevergoeding en niet van winstderving en dat zij alzoo behoorden te bestaan: „in de teruggave van het welbesteede en doelmatig ingestoken kapitaal, vermeerderd met een billijken interest van hetzelfde, behoudens dat daarop in rekening worden gebracht de vruchten en inkomsten reeds genoten” (verg. DP 386 noot 2). Doch zelfs met deze beperking kan men wel nagaan, hoe bezwarend de teruggave voor de niets bezittende Inlandsche grooten moest zijn. Om niet te spreken van de verbruikte voorschotten, wat voor den ondernemenden Europeaan een welbesteed en doelmatig ingestoken kapitaal mocht heeten, was het volstrekt niet voor den Inlander, die niet in koffie en andere Europeesche producten wist te handelen, die gewoon was bij den dag te leven, voor wien kostbare Europeesche landhuizen enz. geene genoegzame waarde hadden. Te Jogja waren te weinig landen verhuurd, dan dat er het besluit ver kon reiken. Te Solo echter was het een ander geval: alhier ontstond onder de grooten bij het bekend worden der verordening eene algemeene beweging, die slechts voor een deel tot rust kon gebracht worden door de bereidverklaring des Rijksbestierders tot het betalen der schadeloosstellingen. Dit althans heeft hijzelf verhaald aan Nahuijs in 1828, toen weder resident geworden. In zijn op bl. 23 vermeld schrijven van 4 Sept. 1828 deelt toch de Resident aan Du Bus het volgende mede:

„Wanneer ik eergisteren in een lang gerekt gesprek met den Rijksbestierder, denzelven mijne tevredenheid aan den dag legde over de openhartigheid des Keizers ¹⁾, en hem opmerkte hoezeer het er voor Nederland, en voor het rijk van Soerakarta wenschelijk ware, dat tusschen dezelve een wederkeerig vertrouwen en goede verstandhouding onafgebroken plaats vond: voor eerstgenoemde, omdat bij een oorlog veel bloed en veel schatten verloren gaan, en voor laatstgenoemde, omdat het einde van haar Rijk, zoo wel als de verwoesting van alle hare landen dan voorzeker niet meer verre af was door de uitzending van eene ontzettende Nederlandsche militaire macht, trad de Rijksbestierder in de volgende details omtrent het vroeger te Soerakarta plaats gevondene.

„Dat toen de besluiten omtrent de terugneming der verhuurde landerijen, en het betalen der groote schadeloosstellingen aan het Solosche hof waren bekend gemaakt, hetzelfde in de grootste verlegenheid was gedompeld, en dat er alstoen langdurige beraad-

¹⁾ Verg. bl. 555—556 BC.

slagingen hebben plaats gevonden vóórdat men tot een besluit konde komen, of men al of niet aan 's Gouvernements orders zoude gevolg geven.

„Dat ofschoon het bij den Keizer besloten was 's Gouvernements orders te gehoorzamen, verscheidene prinsen onwillig bleven hunne landen op deze onéreuse voorwaarden terug te nemen en zich voor aanzienlijke schadeloosstellingen te verbinden, waarom dan ook hij, Rijksbestierder, is verplicht geweest voor velen deze schadeloosstellingen in zijn naam te beloven, ofschoon de teruggegeven landen nooit aan hem hadden toebehoord.”

Nahuijs besluit deze mededeeling aldus:

„De waarheid van deze aanhaling wordt gestaafd door de, door den Rijksbestierder geteekende beloofde schadeloosstellingen van Sempoe, Getas en meer anderen.”

Terwijl dus de ontevreden grooten dachten aan eene samenspanning tegen het Gouvernement, had resident Nahuijs, wegens het meeningsverschil over de Landverhuur, verlof naar Nederland genomen. De afgetredene was echter te Batavia nog niet scheep gegaan, toen hij een afscheidsschrijven ontving van den staatsdienaar, die met den Rijksbestierder de verheffing van den toenmaligen Soenan had bewerkt, prins Boeminotto (bl. 11). Het schrijven van dezen „doodarmen verhuurder”, zooals Louw hem noemt (bl. 58 noot 1), luidt aldus:

Brief van den Pangeran Ario Boeminotto onder aflegging van vele groeten aan zijn vriend den heer ridder luitenant-kolonel H. G. Nahuijs te Batavia, aan wien wordt toegewenscht, dat zijn leeftijd verlengd worde, zijn welvaart, geluk, grootheid en voorspoed voortduren.

Nademaal Zijne Excellentie den Heer Gouverneur-Generaal of het Gouvernement een bevel aan Zijne Hoogheid den Soesoehoenan heeft gegeven, namelijk dat alle Javanen of Zijne Hoogheid zelve geene landen aan overwallers, dat zijn Europeanen, Chineezen en gelijk gestelde natiën mogen verhuren, in pand geven, of voor schulden in bezit geven, en dat alle landen, welke bereids aan Europeanen, Chineezen of gelijk gestelde overwalsche natiën mochten zijn verhuurd, aan de respectieve eigenaren zullen moeten worden teruggegeven, terwijl de landhuurders alsdan aanspraak zouden kunnen maken op de door hen voor die landen gemaakte onkosten, die zij van de verhuurders kunnen eischen, en dat de verhuur van landen met eene tijdsbepaling van drie jaren en met een voorschot van een half jaar pacht kan worden voortgezet ¹⁾;

¹⁾ Zie art. 1 van Staatsblad 1823 N° 17.

Zoo geef ik UEdGestr. bij deze kennis, dat Z. H. de Soesoehoenan hierover ontevreden is, wanneer er dienaangaande geene verandering plaats vindt. Met vele woorden was Z. H. door den WelEdGestr. Heer De Salis, resident, omtrent de verhuurde landen aangesproken, zeggende dat die landen door de huurders bedorven zouden worden ¹⁾ en dat zij zouden strekken tot verzameling van slecht volk, hebbende hij, Resident, met dit alles bedoeld de goedkeuring van Z. H. den Soesoehoenan te zullen verkrijgen tot het terugnemen der reeds verpachte landen. Niettegenstaande dit alles was toch het genomen besluit van het Gouvernement verre van de intentie van Z. H. den Soesoehoenan, zoodat daardoor Z. H. zich thans in een bedroefden staat bevindt, alsmede alle de pangerans, regenten en anderen, wiens landen reeds verhuurd zijn. Ook de Europeanen, Chineezers en anderen, die landen gehuurd hebben, zijn in de uiterste verlegenheid.

Redenen waarom ik de vrijheid neem deze letteren aan UEdGestr. te schrijven, in het vertrouwen, dat ik als de oudste van des Soesoehoens hof gerekend worde, en diengevolge niet onbewust ben van de zware gemoedsgesteldheid en innerlijke gevoelens van mijn Vorst, alsook van alle Hoogstdeszelfs bloedverwanten, regenten en die van alle Javanen van dit Rijk, als ook zonder twijfel van alle Europeanen en anderen, die in huur bezitten eenig land, hetwelk onder dit Rijk behoort.

Daar alsnu UEdGestr. binnen kort naar Nederland vertrekt, zoo is mijn vriendelijk verzoek, dat U al de hierboven aangehaalde klachten en al de verdere omstandigheden, die daaruit ontstaan kunnen, aan de grooten in Nederland kenbaar maakt, ja zelfs dat deze zaak aan Z. M. den Koning der Nederlanden voorgelegd worde, zoodat ik dit alles aan UEdGestr. overlaat. Verder wensch ik U uit grond mijns harten allen mogelijken voorspoed op Uwe reis naar het vaderland en smeed den Almachtige, dat hij U in al Uwe pogingen en wenschen wil zegenen.

Daar het geschrift door mij eigenhandig is opgemaakt, zoo verzoek ik UEdGestr. om versoeking, indien er eenig onbetamelijk woord in mocht voorkomen.

Ook heb ik dit geschrift aan den heer Dezentjé overhandigd, met verzoek het in de Hollandsche taal over te brengen, en zulks met deze in een couvert van mij aan U over te zenden.

Geschreven op Dinsdag, den 20ⁿ van het licht Jawal in het jaar Djei 1750 of den 8ⁿ Juli 1823.

Deze brief zal wel niet, denk ik, zonder eenige ingeving van

¹⁾ Nahuijs in zijne Memorie van 1826 verwijt met de eigen woorden aan De Salis deze ongunstige voorstelling omtrent nijvere Europeesche planters: zie Louw bl. 71.

een belanghebbend landheer aan resident Nahuijs zijn geschreven. Hij was destijds een gevallen grootheid en dat Inlanders een Europeaan verzoeken hooger op te gaan bij 's Lands vertegenwoordiging, bij den Koning, is evenmin gewoon. De brief zelf — al vraagt de Schrijver hoffelijk verschooning voor mogelijke fouten — laat in duidelijkheid en strekking niets te wenschen over en men vindt hierin althans niet terug de onkunde van de Vorstenlandsche grooten, waaromtrent Van Sevenhoven in zijn „Kort Overzicht” (S) klaagt: „Ik ben verplicht om de brieven, die de Rijksbestierder moet schrijven, zelf voor hem op te stellen, omdat alle die hij nog geschreven heeft over zaken van belang zoo weinig waren in den geest, die bedoeld werd, en met zooveel onachtzaamheid waren te zamen gesteld, dat men moeielijk konde begrijpen, wat er in gemeend wordt.” Misschien wisten de heer Dezentjé, die de verzending en vertaling op zich nam, en Nahuijs, die het stuk den Minister liet lezen bij zijn aankomst in Nederland, er wel meer van. Zooals Nahuijs zelf dien brief weergeeft, is de slotzinsnede geheel weggelaten; zij is echter opgenomen in het op bl. 336 DP vermeld, den Koning aangeboden schrijven van D. Boelen Schuurman, gedagteekend Utrecht, 21 December 1829 en handelende over de oorzaken van den opstand. Ook in andere opzichten wijken trouwens de vertalingen af. Doch al wenscht men aan de spontaneïteit van den brief te twifelen, dan ligt daarin nog geene reden om twijfel te koesteren aan de uitgedrukte gevoelens van misnoegen over den in ieder geval veel te radicalen maatregel omtrent de Landverhuring: verg. DP 365 en BC 540—541; uit dien hoofde was de minister Elout alleszins gerechtigd om mede in dat schrijven het bewijs te zien, dat de intrekking den economischen staat der Vorstenlanden had verstoord, gelijk hij deed, blijkens § 30 zijner missive van 27 Nov. 1826 (zie mijn op bl. 22 vermeld opstel in het Tijdschrift van N. en L. bl. 187).

Voor de regeling van de schadeloosstellingen, aan de landhuurders uit te keeren, was dd. 3 Februari 1824 benoemd eene commissie bestaande uit Van Sevenhoven, resident van Solo; Smissaert, resident van Jogja; Mac Gillavry, 2^e resident van Solo. In de beide Vorstendommen werd de zaak niet op dezelfde wijze ten einde gebracht. Te Jogja namelijk zouden de schadeloosstellingen uit de kas van den Sultan terstond worden gekweten; te Solo daarentegen zou zulks geschieden, al naar gelang de koffietuinen produceerden. Zij werden daartoe gesteld onder opzicht van Gouvernements-ambte-

naren, en de huurders ontvingen tot het overeengekomen bedrag de waarde van het product der tuinen, naar gelang zij jaarlijks voortbrachten. Te Jogja werden daarentegen de tuinen voor rekening van den Sultan geadministreerd en de voordeelen er van kwamen hem dus rechtstreeks toe. De residenten waren verplicht op alles toezicht te houden. Waarop kwamen nu deze regelingen feitelijk neder? Aan de grooten was het beheer hunner landen zoo niet uitdrukkelijk dan toch feitelijk ontnomen; Gouvernementsambtenaren kregen er alles te zeggen; en pachtsommen zagen zij niet meer. Alles toch ging op in de administratie, in de terugbetaling der voorschotten en in de uitkeering der schadeloosstellingen, terwijl zulk een beheer niet van dien aard was, dat er nog wat voor de Inlandsche landbezitters overbleef. Niet de kleine lieden leden er onder, doch wel hunne hoofden, en bovendien nu moesten de opgezetenen arbeiden onder Gouvernementstoezicht, hetwelk, zooals de toestanden destijds zich voordeden, allicht gestrenger, methodischer was, dan dat der Landheeren. Het komt mij voor, dat Van Sevenhoven, wiens oordeel, als oud-lid van de op vorige bladzijde vermelde Vereveningscommissie, over de gevolgen van den intrekingsmaatregel niet geheel onbevooroordeeld kon zijn, dat onderscheid eenigszins voorbij ziet, waar zijn „Kort Overzicht” (S) betoogt, dat het intrekken van de Landverhuring en de in opstand uitgebroken ontevredenheid in geen enkel verband met elkander stonden. Hij stelt in het licht dat de verhuurder toch het vooruitzicht had het land, nadat de huurtijd afgeloopen was, verrijkt door kostbare koffietuinen te zullen terugkrijgen; en de Javaansche verhuurder bleef onder dezelfde omstandigheden verkeerden. Hem toch was verzekerd de som waarvoor hij zijn land verhuurd had, jaarlijks te zullen ontvangen en zelfs was hem de bemoeienis van het land overgelaten, mits hij de koffietuinen maar niet liet verwaarloozen, daar het Gouvernement de vorderingen van de voormalige huurders had gewaarborgd. Ook bij de bevolking maakte dit geene verandering te haren nadeele. De tuinen toch werden door bezoldigden van het Gouvernement of onder opzicht van den resident bearbeid; de arbeid door haar verricht werd meest overal betaald; en dit was het belang der verhuurders, evenzeer als het hun belang was de Javanen goed te behandelen. In Jogja werden inderdaad aanzienlijke sommen aan de huurders terstond uitgekeerd, maar het waren gelden, die toch in des Sultans kas renteloos lagen (sic), en de Sultan ontving met voordeel

dadelijk de waarde der producten. „Ook moet ik hierbij voegen” — vervolgt Van Sevenhoven, m. i. evenzeer niet geheel juist — „en elk zal dit nog weten, dat toen het Gouvernement de intrekking der verhuurde landerijen gelastte en het verder verhuren verbood, op gronden, die duidelijk ontwikkeld zijn in de memoriën daarover gediend, men wel veel gesproken heeft over de hardheid der huurders aangedaan, ja er waren zelfs die dit eene onrechtvaardigheid en willekeurige daad van het Gouvernement durfden noemen, alsmede over de voordeelen, die deze groote uitbreiding der koffiecultuur zoude geven aan de schaal van den handel en ter bevordering van particuliere welvaart enz. enz., maar dat niemand heeft gezegd of beweerd, dat deze handeling van het Gouvernement op de Javaansche bevolking eenigen nadeeligen indruk zoude maken, veel minder dat dezelve aanleiding zoude hebben kunnen geven tot een opstand; en voorwaar onder de vele personen, die zich tegen de intrekking der verhuring luide verklaard hebben, zouden diegenen onder hen, die dit konden weten — en dit waren de belanghebbenden — niet hebben verzuimd ook breed uit te weiden tegen de gevolgen, die deze intrekking voor onze veiligheid zoude hebben, en onder de redenen, die dringend ingebracht zijn om deze intrekking te voorkomen en naderhand om deze ongunstig te beoordeelen, zoude er zeker geene geweest zijn, die sterker gewerkt had; terwijl ook aan den anderen kant onder de kundige en voorzichtige mannen, die ampel tegen de verhuring geschreven hebben en alle belangen hebben overwogen, geen enkele is geweest, die van dien kant de zaak beredeneerd hebben en zeker zoude het hun aandacht niet ontslipt zijn, evenmin als aan de Hooge Regeering zelve, die de intrekking bevolen heeft. Trouwens hoe zoude in dien maatregel grond tot een opstand te vinden geweest zijn? En daarom is het zoo vreemd, dat men daarmede nu voor den dag komt; althans ik houd mij overtuigd, en alle Javanen van aanzien, die ik daarover gesproken heb, hebben mij erkend, dat deze geheele zaak geen indruk bij Dipanegara heeft verwekt en nog minder hem zoude vervoerd hebben tot den opstand; en als wij het karakter der groote Javanen en de geschiedenis van de Vorstenlanden nagaan, dan zullen wij wel vinden, dat personeele beleediging, onthouding van uiterlijk aanzien en dergelijke hen vervoeren tot uitersten, maar nimmer de publieke belangen. De aanzienlijke en geringe Javanen zijn elkander daarin gelijk. Ik herinner mij uit de geschiedenis van

den 16-jarigen oorlog in de Vorstenlanden, die in 1757 geëindigd is, dat prins Mangkoeboemi, naderhand sultan van Jogjakarta, zich met zijn dapperen schoonzoon Mangkoenegara, die voor hem van zoo groot nut was, oneenig maakte, omdat deze eenige vrouwen was machtig geworden, en die voor zijn serail had genomen, in plaats van hem dezelve aan te bieden, en dat deze vijandschap nooit verzoend is, en zoo zijn er vele voorbeelden.”

Was voor Van Sevenhoven het adviseeren in deze aangelegenheid, nu Commissaris Generaal en Opperbestuur over de intrekking hunne ontevredenheid zeer scherp hadden uitgesproken, reeds eenigszins moeielijk, voor hem toch, die het rapport van Van de Graaff indertijd met Mac Gillavry toegejuicht (bl. 147 van mijn opstel in het Nijverheids tijdschrift) en die instemmend aan de uitvoering van den maatregel medegewerkt had; — voor De Salis, wiens advies rechtstreeks met de intrekking verband hield, moest zijn op bl. 295 DP vermelde Pro Memorie van 1828 nog meer te denken geven. Hij redt er zich echter op eene waardige wijze uit. Hij verklaart zich geen volstrekt tegenstander van de Landverhuur en erkent, dat het wonen van Europeanen in de binnenlanden der vorsten een middel kan zijn om land en volk onder een meer milddadig en verlicht bestuur te brengen, en er meer orde en regelmaat in te voeren: „evenwel den stand nagaande, waarin zich het geheele Mataramsche rijk bevond, tijdens die verhuur, als door een samenloop van omstandigheden in een compleeten staat van regeeringloosheid en ontbinding gevallen” kon men geene goede verwachting koesteren van een verhuur van geïsoleerde landstroken aan zoovele als het ware op zich zelf staande personen, die ieder naar zijn wil en zijne belangen deze landen zouden regeeren, naar het beginsel om zooveel mogelijk gedurende het tijdvak van huur winsten te genieten; terwijl noch het ontzenuwd en gebrekkig Inlandsch bestuur, noch het weinig krachtig Europeesch gezag daarop contrôle zou kunnen uitoefenen. „Ik zeg hier contrôle” — vervolgde De Salis — „dewijl het hier niet geldt de personen van edeldenkende beginselen, noch ook in zeker opzicht, die door eigen vlijt en arbeid, kennis van het land, de zeden en gewoonten van het volk, gerangschikt kunnen worden als nuttige voorwerpen tot meerdere uitbreiding van den landbouw, verbetering van de toomeloosheid en onbeschaafdheid der opgezetenen; maar wel dezulke, die geheel ontbloot van deze noodwendige hoedanigheden, slechts konden strekken om de ingezetenen van het

eene juk onder het ander te brengen, en alleen hunne grootheid en eigen belangen najagende en zich aan niets storende wat naar orde en regelmaat lijkt, oorzaak moeten worden van eene vermeerdering van den reeds zoo wankelenden staat van rust en van de verdere verbreking van het slecht en gebrekkig gezag. Terwijl het verder eene ontegenzeggelijke waarheid is en door daadzaken geprouveerd, dat die verhuur een middel gaf aan vele rijksgrooten en mindere hoofden om, voor een moment hunne behoeften voldoende, zich voor het vervolg geheel buiten staat te stellen om zich te kunnen erneeren, en dezen dus tot middelen moesten of zouden hebben moeten komen om hierin te voorzien door onéreuse en kwade handelingen. En zonder nu hierbij langer stil te staan of na het zoo vele daarover gezegde te herhalen, kunnen wij het daarvoor houden, dat de verhuur . . . wel geene dadelijke oorzaak is geweest tot den opstand door Dipanegara daargesteld, maar wel gelegenheid heeft gegeven om vele misnoegden en van middelen van bestaan ontbloote prinsen en hoofden te doen voorkomen, en daarbij meerdere ongeregeldheid in het algemeen bestuur, waardoor van zelve eene gemakkelijkerheid moest voortvloeien tot een opstand. Men beschouwe slechts wat de mede-oorzaak is geweest des opstands in het Cheribonsche door de verhuur van landen, om te weten hoe nadeelig zoodanige mesure voor de rust is ¹⁾. Gaarne nochtans maken wij deze zelfde toepassing op den maatregel tot intrekking van die verhuur: 1^o omdat de Keizer en de Rijksgrooten van beide Hoven vermeenden daardoor tekort te zijn gedaan in hunne rechten over deze landen. Ik zeg vermeenden, dewijl dit toch zeker het geval niet is, daar, zoo daartoe geene andere gronden waren, artikel 15, 16 en 17 van het contract met den Keizer van den 1ⁿ Augustus 1812, ten dezen aanzien het geding van zelve zouden beslissen ²⁾; 2^o om de wijze, waarop dit anders inderdaad met

1) Over de oorzaak dier onlusten, zie mijne Bijdragen tot de Wordingsgeschiedenis van het Reglement op de Particuliere Landerijen, bl. 75—76.

2) Dit contract met den Soenan is als bijlage LXXVII in Van Deventers „Nederlandsch gezag” bl. 327 opgenomen. De hier vermelde artikelen bevatten in substantie het volgende:

15. De Soenan erkent het oppergezag der Britsche regeering over geheel Java en de bevoegdheid van Haar om overal tusschen beiden te treden, waar de staat des lands zulks vordert.

16. Indien de Regeering in eenig departement de invoering eener betere regeling wenschelijk acht, zal de Soenan daartoe bevelen geven; en zoo deze dat niet

recht, billijkheid en belang instemmend besluit van Mei 1823 zoodanig is ter executie gelegd, dat daarover bij de prinsen onvergenoegdheid moest bestaan en dat wel hoofdzakelijk bij den persoon van Dipanegara, mede-schatbewaarder van den minderjarigen Vorst, daar hij in deze transactie niet naar zijn rang noch stand schijnt te zijn gekend; daar hij anders een van die personen was, die zich stellig had verklaard tegen de verhuur, terwijl van de zijde van het Jogjasche hof geene opofferingen te groot zouden zijn om de verhuurde landen aan particulieren weder in het bezit der verhuurders te stellen; daarin volgende het beginsel van den Sultan en den pangeran Pakoe alam, die geene landen onder eenige conditie hebben willen afstaan."

Het is zoo. Dipanegara was tegen de Landverhuur (verg. DP 363), en dus had hem de intrekking genoeg moeten doen; zijn medevoogd Mangkoeboemi had slechts een tuintje van drie- à vierduizend koffieboomen aan een Chinees verhuurd en deze zaak persoonlijk met den huurder afgewikkeld; er waren in Jogja slechts weinige landen afgestaan en het bericht der intrekking van de Landverhuur zou er over het geheel genomen met sympathie zijn vernomen, ook al moeten daarop uitzonderingen bestaan hebben (verg. DP 365); doch de uitvoering der maatregelen wekte ook te Jogja groote onstemming, gelijk De Salis opmerkte en ik reeds mededeelde in mijn Dipanegara-verhandeling bl. 341—343. Behalve het daar vermelde land Bedaja, door den vader van den minderjarigen Menol uit vriendschap aan Nahuijs afgestaan, voor slechts f 62½ 's jaars huur! waren er ook nog Sultanslanden aan Thompson en Tissot verpacht. Doch na de conferentie over Bedaja wilden de voogden zich niet meer met resident Smislaert over de Landverhuur verstaan; de Resident, merkten zij op, liet zich toch niet aan hunne billijke vertoogen gelegen liggen en nam evenmin de belangen van den jongen Sultan in aanmerking; op een gebiedenden toon wees hij al hunne aanmerkingen van de hand, zoodat hijzelf de wijze van afdoening der schadeloosstellingen voorschreef. Des Sultans inkomen verdween

binnen 20 dagen heeft gedaan, zal de Regeering zelve de maatregelen ter uitvoering zonder nader uitstel of bericht in handen kunnen nemen.

17. De Soenan belooft nauwgezet rekening te houden met eenige raadgeving, die de Regeering nuttig acht in het belang van zijne inkomsten, financiën of het justitiewezen, dan wel van eenig ander onderwerp, strekkende ter bevordering van 's Vorsten belangen of van 's volks welzijn.

Het contract met Jogja van 1 Augustus 1812 is mede in het genoemde werk afgedrukt als bijlage LXXVI op bl. 321.

dan ook nagenoeg geheel met het uitbetalen der schadeloosstellingen, zoodat het Hof in groote armoede verviel. De producten en de artikelen van waarde in den Kraton werden op de openbare markten verkocht, en de opbrengst onderling verdeeld. Die toestand trof men ook elders in de Vorstenlanden aan. De bevolking onderging afpersingen van allerlei aard, ten einde in de nooden der grooten te kunnen voorzien, en zoo voedde een maatregel, met de beste bedoelingen genomen, direct en indirect aller ontevredenheid. Dat Smissaert nog ééne maand voor den opstand voor de gevolgen begon te vreezen, doch dat hij door Mac Gillavry werd gerustgesteld, deelde ik op bl. 386 mijner Dipanegara-verhandeling mede.

III.

De ontneming der landen Karangobar en Djabarangkah.

Het mag er alzoo wel voor gehouden worden, dat de leden van de op bl. 32 vermelde Commissie ter verevening van de verhuurde landen te weinig oog hebben gehad voor de versterking der economische toestanden en voor het schenden van de landsheerlijke hoogheid door ingrijpende maatregelen, die aan het souverain gezag der vorsten te kort deden. Deze schending trad bovendien op eene zeer bijzondere wijze aan den dag, welke een diepen indruk moet gemaakt hebben.

De groote postweg tusschen Semarang en Pekalongan loopt door de landen Karangobar en Djabarangkah: streken, welke aan de vorsten behoorden. Hare ligging tusschen Gouvernementsgrond was lastig voor onze politie. Bovendien lagen de landen ver van Solo en Jogja, zoodat de residenten er moeielijk toezicht konden houden. De Commissie ter verevening kwam nu op de gedachte den vorsten in overweging te geven om deze landen aan de Regeering te verhuren voor 30 jaren. Aan dat denkbeeld werd uitvoering gegeven met 1 Januari 1825, dus een halfjaar vóór het uitbreken van den opstand. De Soenan ontving f 100000, de Sultan f 26000 's jaars aan pacht van de Regeering. De Djabarangkahsche landen werden bij resolutie dd. 22 Februari 1825 N^o. 7 ingedeeld bij de residentien Semarang (district Selokaton), Pekalongan (district Keboemen) en Kedoe (district Kebondalem). De Karangobarsche landen, bestaande uit de toenmalig districten Karangobar, Wirawari en een gedeelte van het district Kalibeber, werden

krachtens resolutie van 22 Maart 1825 N°. 14 gevoegd bij de residentie Pekalongan, en verheven tot de assistent-residentie Karangobar. Dat de Regeering aldus haar eigen tegen verhuring gericht beginsel ontrouw werd, zooals men wel eens heeft beweerd, kan niet bepaald worden gezegd; immers het bezwaar tegen den afstand van grond gold de particuliere Europeanen, Chineezzen, enz., over wie toezicht ontbrak, een bezwaar hetwelk natuurlijk zich niet voordeed, waar het Gouvernement zelf als huurder optrad. Er was echter een ander bezwaar. Reeds het beheer der aan de particulieren verhuurde landen door Gouvernementsambtenaren had tot gevoelens van onwil geleid, omdat het er veel op geleek, dat de Regeering zelve zich in het bezit er van stelde. Dáárom waarschuwde Van de Graaff, gelijk ik op bl. 23 mededeelde, tegen eene regeling, die nochtans werd ingevoerd. „Indien” — schrijft hij nl. — „het vooruitzicht geopend ware, dat door deze schade-loosstelling aan belanghebbenden te verleenen, het Gouvernement in het bezit van de aangelegde koffietuinen zou raken, en dus in de gelegenheid gesteld worden om op deszelfs beurt zich wederom schadeloos te stellen, zoo zoude mij deze wijze van afdoening de geschiktste en tevens de billijkste voorkomen in het belang der beide partijen. Daar echter het Gouvernement de verklaring voor zich heeft van den heer Resident van Jogja en Soerakarta, dat de vorsten niet dan met weerzin en als het ware gedwongen zouden toestemmen om dat bezit aan hetzelve af te staan en wellicht uit een politiek oogpunt beschouwd het met het belang van het Gouvernement niet kan strooken om dezen dwang te bezigen, zoo vinde ik mij bezwaard dit middel aan Uwe Exellentie voor te dragen....” De Regeering had echter dat bezwaar niet overwegend gevonden, maar, gelijk wij reeds lazen, ambtenaren tot administrateurs aangesteld, en wel met de uitdrukkelijke bepaling, dat de landen geheel buiten bemoeienis der gewezen huurders zouden beheerd worden, hetgeen, schrijft de minister Elout „al den schijn had van eene poging om de omstandigheden van het oogenblik tot uitbreiding van 's Gouvernements gezag en invloed te benuttigen”. Met Karangobar en Djabarangkah ging de Regeering nog veel verder. Daar toch trad Zij zelve als huurder op en wel voor zoo'n langen tijd, dat zulk een bezit nederkwam op eene finale afstanddoening door de vorsten. Zij waren reeds vroeger, nl. in 1819 of 1820, aangezocht land af te staan, en zij hadden

dat toen pertinent geweigerd, herinnerde Van de Graaff (bl. 163); niet te verwonderen is het dus, dat de z.g. verhuring van zulke fraaie streken als Karangkobar, enz. zekeren wrok achterliet.

Van Sevenhoven deelt in 1826 over het beloop der zaak het volgende mede (S). De afstand had ten oogmerk afronding der grenzen, niet het bezit van koffietuinen. Er lagen er niet veel; ook werd noch door den Soenan, noch door Boeminotto, noch door den Rijksbestierder een woord over koffietuinen gerept. Jogja had er in het geheel geene. Verg. I. 76. Nochtans maakte het voorstel een onaangename indruk. „Ik mag hier evenwel niet verbergen”, — schrijft V. S. — „dat toen ik met het Solosche hof handelde over deze verhuring, zij mij lieten gevoelen, dat zij deze landen liever niet verhuurden; dan daar ik evenwel hunne redenen konde wederleggen, stemden zij daarin toe.” Overigens had de Soenan tegen het voorgesteld bedrag van de huur, nl. 100.000 Spaansche matten 's jaars geen bezwaar gemaakt: „maar Z. H. de Keizer was wel bezorgd, waarvan hij zijn *dodol*, eene Inlandsche versnapering of vruchtgebak, voortaan zoude bekomen, daar uit dat distrikt de lekkerste soort als contingent geleverd werd.” Wat Jogja betreft, waaraan 26.000 Spaansche matten 's jaars schadeloosstelling werd toegezegd, V. S. schrijft: „De Rijksbestierder van Jokjakarta heeft mij gezegd, dat toen hij Dipanegara daarover gesproken heeft, deze hem had geantwoord toeroet Solo, dat is volg Soerakarta, daardoor verstaande, dat indien dat Hof in die verhuring toestemde, hij het ook konde doen.” — Was de zaak dan niet van belang genoeg geweest om de voogden zelven te hooren? Nu heette het toch later, dat zij volstrekt niet over den afstand waren gehoord! „De waarheid van dit alles te kennen”, — schreef De Kock — „is zeer moeielijk, zoo niet onmogelijk; dan, hoe dit ook zij, zoo mag men aannemen, dat dusdanige maatregel den voogden niet aangenaam kon zijn. Zelfs een toestemmend antwoord derzelven zoude niets bewijzen; want men weet hoe gemakkelijk het is van Inlanders toestemmende antwoorden te bekomen. Maar daar zij ons nog minder vertrouwen dan wij hen, geloof ik, dat de voogden voor zich zelven hebben gemeend, dat landen aan het Gouvernement voor dertig jaren te verhuren, even goed was als dezelve voor altoos af te staan, en daar de heer Mac Gillavry terecht zegt, dat zoowel aan het Hof van Soerakarta als dat van Jogjakarta het verlies van de Kedoe en andere provinciën nog steeds met leedwezen en jalouzie gevoeld wordt, zoo zal hij, geloof

ik, moeten toegeven, dat de verhuur der Djabarangkahsche landen velen heeft geïndisponeerd." De ambtenaren wisten dat ook wel; Smissaert maakte zich ongerust en Van Sevenhoven deelde mede, dat de Regeering zich met hare annexatie-plannen wilde intooenen, totdat de soldaten van Makasser terug waren (DP 387). Bovendien waren de bepaalde huursommen, naar Van Lawicks oordeel, te gering en wat erger was, wij hielden ons woord niet. Het gebrek aan fondsen nl. bleek zóó groot, dat wij aan de vorsten, prinsen en grooten de overeengekomen schadeloostellingen niet betaalden; dit geschiedde eerst onder Du Bus! Generaal De Kock meent, dat deze nalatige betaling geen reden tot misnoegen te Jogja kon geven „vermits men die penningen voor den jongen sultan niet noodig had", doch dit schijnt niet juist; er heerschte integendeel aan de hoven ook zoo'n geldgebrek, dat het eenige middel om ze in rust en tevredenheid te houden, juist uitkeering in geld zou geweest zijn. En wat moest er wel, bij al hetgeen was voorafgegaan, in het gemoed van vorsten omgaan, aan wie men nog kort geleden had verweten, dat zij niet trouw de bepalingen der verdragen nakwamen!

„Deze inhuur" — schreef De Salis in 1828 (Sa) — „hetzij met gewilligheid of niet der hoven, heeft ontegenzeggelijk het oogenblik moeten verhaasten van den opstand. Immers zij geschiedde op een moment dat aan de hoven het gerucht verspreid was, dat het Gouvernement geen ander uitzicht had met den maatregel van de huur der particuliere landen dan zichzelven daarin te willen stellen; op een moment dat de zaak der gedachte verhuurde landen nog onverevend was; en dat het Gouvernement buiten geldelijke middelen was om aan hare verbintenissen uit gedachte zaak voortgevloeid en uit deze nieuwe inhuur voortvloeiende, te voldoen. Voegen wij hierbij dat men in het bezit is getreden van deze landen, terwijl men meer dan een jaar in gebreke is gebleven om aan de vorsten en voornamelijk aan de prinsen en rijksgrooten, die hieruit inkomsten trokken, zoo op Solo als op Jogjo, de pacht te betalen; hoe tegelijk sommige in het gezag sinds lang geweest zijnde hoofden daarvan zijn verstooten om door gunstelingen te zijn vervangen; en dat de assistent-resident Chevallier al verder tot in de schoone geliefkoosde provincie van de Banjoemas was getreden om opnamen te doen en het idée te établiseeren, dat het Gouvernement ook deze provincie naar zich wenschte te trekken; en men zal kunnen oordeelen in hoe verre zulke onpolitieke han-

delingen en gedragingen aanstootelijk en onaangenaam aan de vorsten en rijks grooten moesten wezen; gezwezen van hetgeen daarbij gezegd werd nog op Jogja te hebben bestaan, namenlijk: dat deze geheele inhuur een overeengekomen stuk was met den Rijksbestierder, en dat Dipanegara en de medevoogd Mangkoeboemi daar tegen waren of daarin niet behoorlijk zijn gekend. Ongetwijfeld heeft deze maatregel, niet alleen eene algemeene misnoegdheid van de beide hoven moeten verwekken, maar onmiddellijk op den persoon van Dipanegara gewerkt om hem tot opstand te bewegen."

Ik moet er echter aan herinneren, dat dit ongetwijfeld van De Salis onder zeker voorbehoud dient te worden aangenomen. Het was zijn advies geweest, waaruit vijf jaren tevoren de intrekingspublicatie rechtstreeks was voortgevloeid; hij had toen niet in overweging gegeven controleerende bepalingen in het leven te roepen, zooals onder Du Bus tot stand kwamen en waarop zijn later advies als het ware wees (bl. 35), doch hij had het misbruik doen uitroeien door het gebruik te verbieden: de meest eenvoudige wijze om hervormingen tot stand te brengen. Ook was hij het geweest, die de bijzondere voogdijregeling had in het leven doen roepen (bl. 9). Niets natuurlijker dan dat, nu hij voor het feit van den opstand was geplaagd, en men, afgescheiden van de Voogdij-quaestie, algemeen aan de intrekking der Landverhuring eene der oorzaken ervan weet, zijn standpunt mede bracht om aan te toonen, dat die oorzaken „ongetwijfeld" elders lagen; men zie ook hierna bl. 46—47.

Wat overigens aangaat het reizen van den assistent-resident Chevallier naar de schoone Montjonegarasche landen bewesten de middelpunten der Vorstendommen, dit stond in verband met andere overwegingen, waaromtrent het volgende zij aangeteekend en waarmede ik mijne beschouwingen over Louws 1^e deel van het in hoofde dezes genoemde werk besluit.

IV.

De pacht der Tolpoorten.

De belasting der tolpoorten had in den Compagnie'stijd behoord aan de Vorsten. Zij stonden die voor eene zekere som af aan de residenten en wel in Jogja met de vogelnesten, waarvoor de Sultan 60000 Spaansche matten 's jaars ontving. De bestuurshoofden ver-

pachtten het regaal aan de kapiteins der Chineezzen; in Jogja behield het bestuurshoofd de vogelnestjes voor zich, doch hij kreeg reeds voor de tolpoorten de 60000 Spaansche matten; het product der nestjes was dus voor hem zuivere winst. De tolpoorten brachten overigens genoeg aan de Kapiteins op, zoodat zij er belang bij hadden dat ons bestuur niet met klachten werd lastig gevallen, waardoor zij gevaar zouden loopen de pacht te verliezen. Openbare veiling had derhalve niet plaats; de betrekkelijk billijke som, die de Kapiteins betaalden, maakte het hun gemakkelijk de belastingheffing niet al te gestreng op te vatten en door gematigdheid de gunst van de bestuurshoofden te behouden. Dit echter veranderde allengs toen de vorsten zich verplicht zagen aan het Gouvernement de tolpoorten af te staan.

Bij besluit dd. 3 September 1817 N° 1 werden de residenten der Vorstenlanden aangeschreven: „om in te zenden eene zoo juist mogelijke opgave van de rechten, welke door de pachters der tolpoorten en bazaars op de verschillende plaatsen, waar dezelve bestaan, geheven worden, en om daarbij te voegen gemeenschappelijke consideratiën om deze belasting op een geregelden voet te brengen, alsmede om de reglementen en tarieven, welke tot dat einde noodig zouden zijn, voor te dragen.” De resident Nahuijs, zich niet in staat ziende de zaak aldus in haar geheel te behandelen, gaf bij missive, gedagteekend Jogja 4 November 1817, een afzonderlijk advies. Hoe zwaar hem ook toen reeds de tolheffing over het geheel voorkwam, hij meende er geene veranderingen in te moeten doen brengen, wegens den staat der financiën. Er waren bij hem ook nooit bezwaren tegen de tarieven ingebracht. Het éenige, wat hij veranderd wenschte te zien, was de regeling, dat de Javaan, „de natuurlijke invoerder dezer landen”, meer tol moest betalen „dan de Chinees, welke een vreemdeling is”. De Chineezzen hadden hem verklaard, dat hierin voor den Javaan niets drukkends was gelegen, daar de hoogere heffing alleen zoodanige goederen gold, als waarin hij in het geheel niet of in het klein handel dreef, terwijl de Chineezzen groothandel in die goederen dreven. „Dan wie ziet niet in”, oordeelde de Resident „dat hierdoor voor den Javaan eene moeielijkheid, om deel te nemen in den handel van goederen, van welken hij meer tol dan de Chinees betalen moet, en een betrekkelijk monopolie geboren wordt”. — Ook stelde hij voor meer openbaarheid aan de tarieven te geven; en verder de pacht van 3 op 2 jaar terug te brengen,

omdat er alles op wees: „dat het eiland Java thans in een toenemenden staat van welvaart is, en dat de binnenlandsche handel dagelijks algemeener en bloeiender wordt, waardoor het vooruitzicht geboren wordt, dat ook de doorvoer van koopmansgoederen vermeerderen en de waarde der tolpoorten stijgen zal”, in voege het stellen van deze kortere termijnen de Regeering menigvuldiger gelegenheid kon geven om de pacht opgedreven te zien. — Men vindt echter in de stukken van later tijd vermeld, hoe in deze verkorting van den pachttermijn een prikkel te meer voor de pachters moest zijn gelegen om er zooveel van te nemen, als maar eenigszins mogelijk was! De Regeering bepaalde toch reeds bij besluit dd. 2 December 1817 N° 15 voor alle gewesten beoosten de Tji Manoeck, dat de verpachting der tolpoorten slechts zou plaats vinden voor den tijd van één jaar; verder werd bij besluit van 5 December 1817 N° 21 overeenkomstig Nahuijs' voorstellen beschikt.

Destijds bestond dus reeds de pacht onder den vorm, dat zij aan de meestbiedenden werd toegewezen. Dit deed natuurlijk de heffingen gestrenger zijn. Daarbij kwamen allengs: de verpachting op korte termijnen, de verhooging der tarieven en eindelijk de toenemende versnippering der pachtperceelen, waardoor de inning alweder met grooter onbarmhartigheid zou plaats vinden. Voor de dobbelzucht der pachters moest de bevolking den inzet betalen, zonder dat men zich door de tarieven stipt gebonden achtte; en bij het nijpend gebrek der Indische schatkist, wilde de Regeering dezen rampzaligen staat van zaken niet al te ernstig opnemen, wijl anders de pacht zou dalen. Had men vroeger in ieder vorstendom slechts één belastingheffer, de verdeeling in perceelen riep even zoovele kwellers der bevolking en der grooten in het leven. Te Jogja kwamen er, herinnert Van Sevenhoven, 38; en de verpachting van 1825, te Semarang gehouden, bracht niet minder dan f 389427 voor dit Rijk op; vergelijk daarbij de 60000 Spaansche matten ($\pm$ à f 2.20) en dat in een tijd toen het Rijk nog in zijn geheel bestond, dus met de Kedoe enz. In strijd met de voorschriften, betoogde De Salis in 1828 (Sa), en ondanks boeten en bedreigingen, gingen de pachters voort rijst, olie, trassie en zout bij den op- en afvoer der Solosche rivier ten hoogste te bezwaren, terwijl zij het volk op de prauwen hoofdelijk belastten; op één mijl afstand van de hoofdplaats Solo hieven zij een tol van de sirappen, die dienen moesten tot dekking der huizen van de vorsten, prinsen, enz., tot een bedrag

van 26 dubbeltjes de 1000 stuks in het jaar 1822, terwijl in 1817 slechts 4 dubbeltjes werden geheven. Alle mondbehoeften en benooidigheden voor de hoofdplaatsen werden in dezelfde mate hooger belast en het spreekt alzoo vanzelf, dat alles in prijs toenam en hieruit bezwaren, zelfs misnoegen onder de grooten, voortvloeiden. Het was dus niet juist, dat de verbazende toeneming van de pachtsommen, zooals Van Lawick en anderen beweerden, aan hoogere welvaart moest worden toegeschreven, althans daarmede werd de grootte der verhooging geenszins voldoende verklaard; het kwam evenmin te pas om met beroep op een verleden, toen de belasting naargansch andere beginselen werd geheven, te vragen of wij dan nu minder dan vroeger in staat waren toezicht op de pachters uit te oefenen. „Ik verklaar” — wederlegde Van Sevenhoven — „dat zij nooit gesurveilleerd zijn, en dit onder de omstandigheden der Vorstenlanden en onder die der verpachting van de tolpoorten ook niet kunnen worden; maar dat vroeger hun belang de surveillance was, die hen in bedwang hield om de knevelarij te overdrijven, zooals thans hun belang hen gebiedt vexatiën te plegen om het hoogste voordeel te trekken van hun pacht. Aan de opgegeven redenen, en niet aan de toegenomen welvaart of uitgebreiden handel, schrijf ik toe de jaarlijksche vermeerdering van de som, waarvoor de tolpoorten worden verpacht. Wij weten hoe ondernemend de Chineezen zijn in het doen van speculatiën; hoe zij bij elke verpachting, ook van andere middelen elkander opjagen; hoe menigeen reeds door afgunst of door hoop op winst, in hunne geldmiddelen zijn geruïneerd: en geen wonder is het dus, dat zij op het zeer ruime veld der tolpoorten — alwaar zij zoozeer hunne handen vrij hebben, en zoo geheel op zijn Chineesch kunnen handelen, zoo alles kunnen doen en laten wat zij willen — dan ook aangemoedigd zijn en opgewekt worden om het hoogste te bieden, en hieraan moet dus de jaarlijksche vermeerdering worden toegeschreven en daarmede dan ook de steeds toenemende en ondragelijke vexaties door hen gepleegd.”

De residenten lieten niet na de Regeering te wijzen op de schandelijke misbruiken, die van de pacht der tolpoorten onafscheidelijk waren, en dientengevolge werden Van Sevenhoven en Mac Gillavry, 1^e en 2^e resident van Solo, met den resident van Jogja, Smissaert, tevens in 1824 in commissie gesteld, om over dit onderwerp van advies te dienen. Daar de wegneming van de misbruiken zonder verkleining der pachtsommen niet mogelijk scheen, bleef der Commissie niets anders over, dan het voorstel om de geheele

belasting op te heffen en het equivalent voor de Regeering alweder te zoeken in een afstand van grondgebied door de vorsten. De Rijksbestierders gaven, blijkens de notulen der Commissie van 10—24 October 1824 (L 16), te kennen, dat van Solo's zijde daarvoor in aanmerking konden komen: de landen Karangobar, Soloosch Banjoemas, Dajaloehoer (ook Banjoemas) en Soloosch Bagelen; van Jogja's zijde: de Jogjasche Djabarankahsche landen en Jogjaasch Bagelen. En waren de inkomsten hieruit niet groot genoeg om als equivalent te dienen, dan waarborgden bovendien de rijksbestierder van Solo den afstand van Kediri; en die van Jogja den afstand der afdeeling Karanganjar (in Bagelen). Wel merkten de rijksbestierders op, dat Bagelen de steunpilaar der Vorstendommen was, hebbende onderscheidene hoofden hieruit hun bestaan en dienende voornamelijk tot het leveren van werkvolk; terwijl de Soenan uit Banjoemas zijne grootste voordeelen trok; doch zij zouden het door het verdeelen van andere landen en het nemen van voorzigtige maatregelen trachten te schikken. (L 19).

Zoo stond reeds de definitieve afstand van Karangobar en Djabarangkah op het programma, toen men over de huur ervan aan het onderhandelen was! En de secretaris der Commissie, de assistent-resident Chevallier, bovendien geen zeer bescheiden man, reisde alvast naar de schoone Montjonegarasche landen om opnemingen te doen ¹⁾. Natuurlijk, dat dit alles geen geheim bleef en dat men, van het een op het ander komende, voorzag, dat de eindelijke vernietiging der Vorstendommen in de lucht zat. Onder zulke omstandigheden, zegt de Salis in zijn advies van 1826 (DP 295) — men zie ook hiervoor bl. 41 — had men nooit de huur van Djabarangkah moeten vragen, veel minder van Karangobar, als liggende laatstgenoemde geheel buiten de grenzen tusschen ons gebied en de Vorstenlanden, terwijl toch afronding der grenzen de eenige goede grond was om, krachtens art. 20 van het tractaat dd. 1 Augustus 1812 met den Soenan gesloten ²⁾, de huur voor te stellen. „Geen ongeschikter

¹⁾ Verg. BC 573.

²⁾ Zie over dit contract, hiervoren bl. 36 noot ²⁾). Art. 20 (Van Deventer bl. 331) luidt, dat, daar de verspreiding der berglanden tusschen de Engelsche Oost-Indische Compagnie, den Soenan en den Sultan hoogst lastig is, de Soenan toestemt in eene ruiling van grondstukken „with a view to render the several frontiers connected and regular”; en dat de Soenan tevens toestemt in eenige regeling, die ter zake tusschen den Sultan en de Regeering gelijkelijk zou worden getroffen. In art. 22 van het contract met den Sultan (Van Deventer bl. 326) komt de overeenkomstige bepaling voor.

moment", meent De Salis, „kon derhalve gekozen worden dan het vorenstaande. En wat moesten een met de voorschreven door intrigen daargestelde gevoelens bezielde Keizer en de zijnen denken, toen hun als het stellig voornemen van het Gouvernement werd medegedeeld, dat: het Gouvernement geene de minste oogmerken had om in possessie van landen te komen (verg. BC 540), en te gelijk het verlangen wierd te kennen gegeven, om in het bezit te raken van de voorschreven landen Djabarangkah en Karangkobar, landen waaruit de voornaamste prinsen hun bestaan genoten? Wat voor denkbeelden moesten geboren worden, toen men bij die gelegenheid nog het plan beraamde, om in gelijker voege het fraaie landschap Banjoemas tot zich te trekken? En welke verlegenheid en gedachten moesten er opkomen, toen men, misschien vóór het sluiten van eene definitieve overeenkomst, de voorschreven landen in bezit nam, die bij de residentien van Semarang, Pekalongan en Kedoe trok, daaruit inkomsten inde, de meeste plaatselijke hoofden, die van ouder tot, ouder aldaar hun bestaan hadden gehad, door anderen liet vervangen, en daarbij aan de prinsen of de personen, die uit deze landen door middel dezer verwijderde of afgezette hoofden hunne inkomsten hadden, zonder voldoening liet der gecontracteerde huren en hen geheel of gedeeltelijk buiten middel van bestaan bracht? Immers was deze handelwijze hoogst onpolitiek, en ofschoon het mogelijk is, dat de bedoelde verhuur dier landen vrijwillig was, het Gouvernement had nooit..., ontbloot van contanten om de huur te betalen, aan deze huur moeten denken."

Intusschen kwam het oorspronkelijke compensatie-denkbeeld niet tot uitvoering ¹⁾. Terwijl de opstand van Juni 1825 de Regeering overviel in een tijd, dat Java volstrekt ontbloot was van troepen en geld, had zij reeds bij eene resolutie van 9 Sept. 1823 te kennen gegeven, niet te willen medegaan in eenige voorstellen betreffende de reorganisatie der Vorstenlanden, wyl de intrekkingsmaatregel wellicht reeds eenige bezorgdheid bij de Javasche vorsten en rijksgrooten had doen ontstaan omtrent den aard en de uitgestrektheid der bedoelingen van het Gouvernement met betrekking tot de Vorstenlanden, en dat het alzoo vooral in die omstandigheden, onstaatkundig zoude zijn om deze bezorgdheid, „hoe ongegrond ook"!! door in het oog vallende veranderingen te voeden, waardoor al spoedig het nauwelijks

¹ Verg. DP 386.

gevestigd vertrouwen van de vorsten en grooten op het Nederlandsche Gouvernement aan het wankelen kon worden gebracht. Nochtans was $1\frac{1}{2}$ jaar later Karangobar enz. „in huur” genomen, doch verder durfde men dan ook niet te gaan. Wat de quaestie der tolpoorten betreft, Van de Graaff diende een ongunstig advies over de opheffing in. Het verlies van een millioen gulden 's jaars kon zonder equivalent, hetwelk men nu miste, niet worden geleden; door het gestreng vasthouden aan de tarieven kon men wel misbruiken tegengaan: kortom de intrekking was noch met het belang van het Gouvernement, noch met het belang, den vrijen wil en de keuze van de Javaansche vorsten overeen te brengen, zoodat de voorgestelde maatregel moest worden beschouwd „als ondoelmatig, onrechtvaardig en onraadzaam”. Het rapport werd door den Raad van Indië toegejuicht en alzoo bij resolutie dd. 31 December 1825 bepaald, dat de beslissing over deze aangelegenheid voorloopig in advies werd gehouden.

Toen reeds echter was de opstand een half jaar aan het woeden; en de muiters hadden de Regeering de moeite bespaard om de tolpoorten op Midden-Java weg te nemen, daar de toll en hare gaarders de eerste slachtoffers werden van een opstand, waaruit de Regeering en hare ambtenaren sinds vele nuttige lessen blijvend hebben getrokken.

's Gravenhage, December 1896.